

INHOUD : MR. J. G. HUYSER, BROENEI EN BROENEI-BRONZEN. — J. A. LOUBÈR JR., WONINGBOUW EN ARCHITECTUUR IN NIEUW-GUINEA (VERVOLG).

NEDERLANDSCH INDIË OUD & NIEUW

ALGEMEEN GEÏLLUSTREERD
MAANDBLAD OP KOL-GEBIED

ADM: NOBELSTRAAT 120 50 DEN HAAG

JUNI 14^E JAARGANG 1929
AFL. 2

N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN, DEN HAAG.

PRIJS PER JRG. f 20.— EXCL. PORTO.

Vertegenwoordigers voor Londen, Luzac & Co.; New-York, G. E. Stechert & Co.; Semarang, G. C. T. v. Dorp & Co.

To Lovers of Oriental Art

The Best and Latest Books on Oriental Pottery, Porcelain,
Sculpture, Paintings, Miniatures, Carpets, Rugs, etc. etc.,
Available for Inspection at All Times.

Catalogue No. 10; — Oriental Art and
Archæology Sent Free on Application.

Books Purchased for Cash — From
a Single Volume to a Library.

EDWARD GOLDSTON

ORIENTAL AND FOREIGN BOOKSELLER

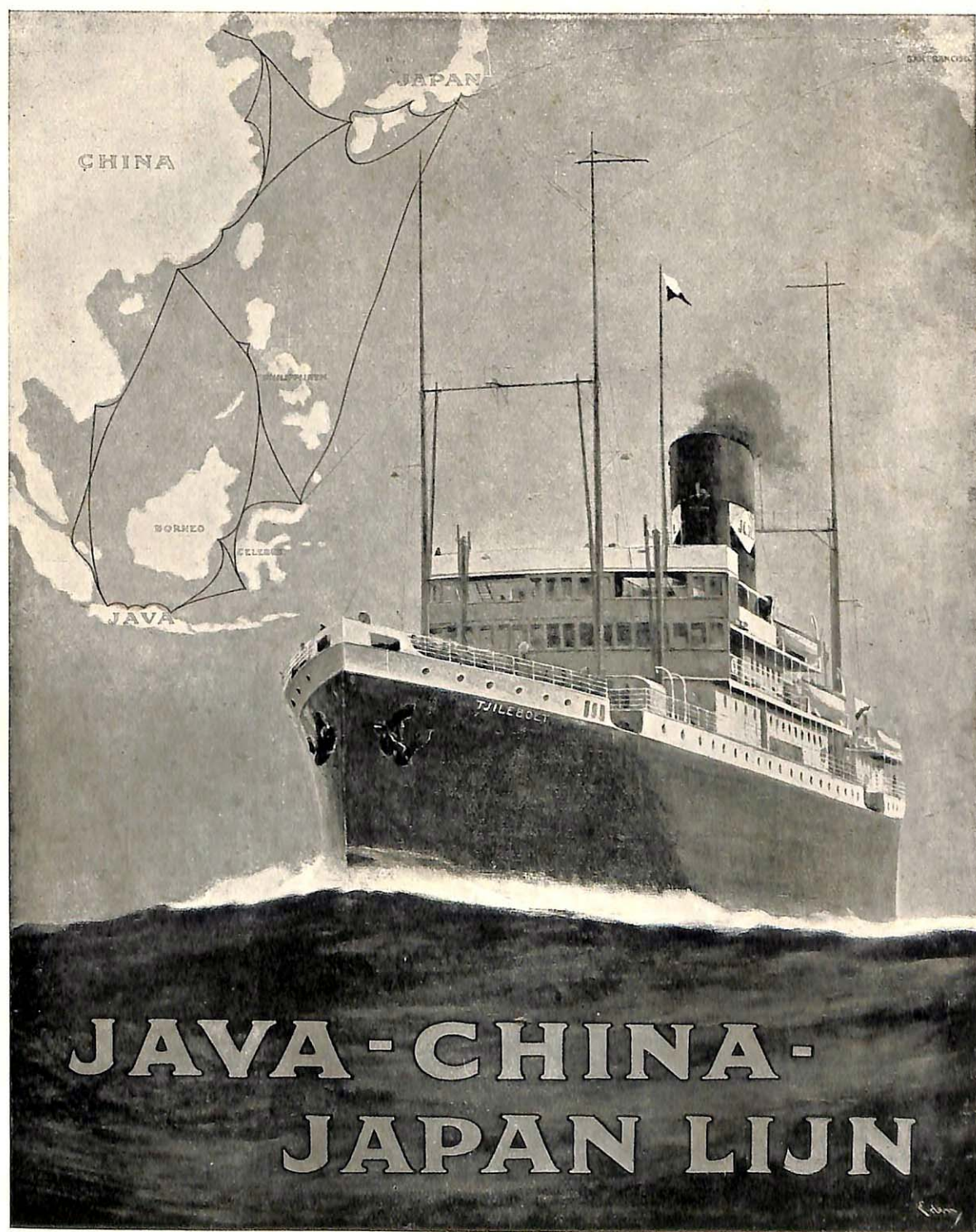
== 25, MUSEUM STREET, LONDON, W.C. 1 ==

STORK

HENGelo

SUIKERMACHINERIEËN

Eigen kantoren der Maatschappij te Amsterdam, Batavia, Tandjong Priok, Semarang,
Soerabaia, Makassar, Hongkong, Shanghai en Kobe.

Voor Uw
Schemeruur

WED. G. OUD Pz. & Co.
HAARLEM - HOLLAND
(OPGERICHT 1877)
AMSTERDAM ROTTERDAM DEN HAAG
BATAVIA SEMARANG SOERABAIA

REVUE DES ARTS ASIATIQUES

*paraissant tous les 3 mois
avec la collaboration de l'Association Française des Amis de l'Orient*

ABONNEMENT

France et Colonies 45 fr.
Le numéro 12 fr.

Toutes les informations
artistiques, archéologiques,
ethnographiques sur l'Orient
et l'Extrême-Orient.

ABONNEMENT

Etranger 60 fr.
Le numéro 15 fr.

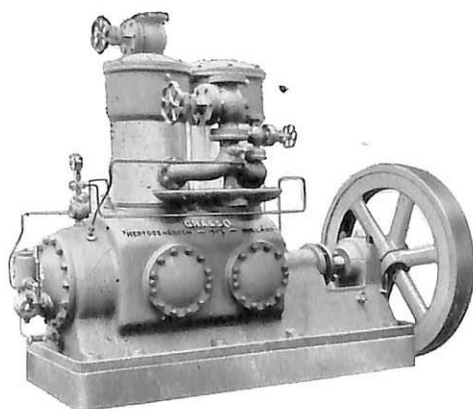
29, Rue de Londres - PARIS

VRIEZEN = KOELEN

MET GEGARANDEERDE RESULTATEN .. VOOR ALLE DOELEINDEN

Gebouwd op grond
van jarenlange
ervaringen

Specialiteit onzer
fabriek sedert 1896

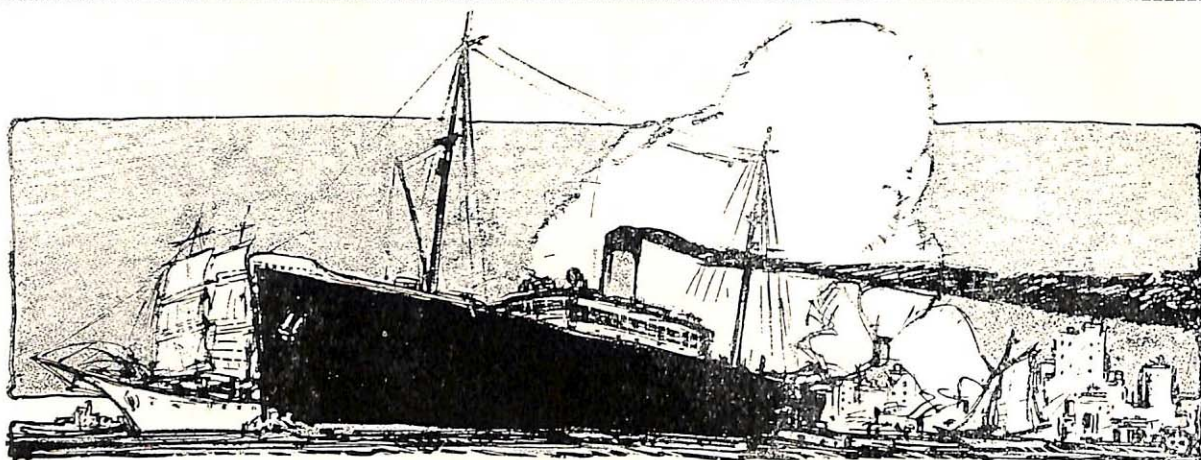

Duizenden Referentiën
in Nederland en
Nederlandsch-Indië van
leveranties aan
abattoirs, ijsfabrieken,
exportslagerijen,
chocolade-,
chemische fabrieken, enz.

N.V. GRASSO'S MACHINEFABRIEKEN

OPGERICHT 1858

'S-HERTOGENBOSCH (HOLLAND)

AANBEVELENSWAARDIGE ADRESSEN

HAARLEM HOTEL EN RESTAURANT "DEN HOUT"

v/h. ROOZEN. — TEL. INTERC. 10155 — 15407

W. ALPHENAAR

ALGEM. MUZIEKHANDEL EN CONCERT-BUREAU
KRUISWEG 49, HAARLEM (HOLLAND)

PIANO'S — VLEUGELS

W.O. DE MERKEN: STEINWAY & SONS, UEBEL & LECH-
LEITER, SCHMITT, RANDLOW, LOCHOW & ZIMMERMAN.

Deze eerste klasse Instrumenten worden door ons onder
langdurige garantie en in de kleur der meubelen geleverd.

VRAAGT ONZE CONVENIEERENDE BETALINGS-VOORW.

BLOEMENMAGAZIJN

E K K E R

ARTISTIEKE BLOEMWERKEN

HAARLEM TELEFOON 1 1 4 1 8

WAGENWEG 78

STOOP'S BAD

ADR. STOOPPLEIN, OVERVEEN BIJ HAARLEM

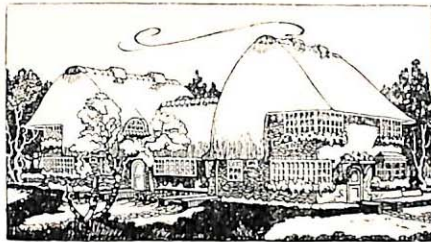
Meest moderne en hygienische Bad- en Zwem-
inrichting in den lande.

Tramhalte voor het gebouw. Tarieven aan de kas.

P. Faber. Banketbakker, Kok

Wagenweg 82, Tel. 12702 - Stationsplein 6, Tel. 13442
HAARLEM

Levert uitsluitend eerste klas artikelen

Woning-Bureau „Bentveld”

voor Haarlem en Omstreken.

RUIME KEUZE IN VILLA'S, LANDHUIZEN,
HEERENHUIZEN EN BOUWTERREINEN.

J. D. WILDEBOER - MAKELAAR

ZANDVOORTER WEG 12 (tegenover tramhalte Bentveld),
TELEFOON 26085 — AERDENHOUT-BENTVELD

J. J. VAN AS - HAARLEM

KANTOOR: RAAMVEST 29, TELEFOON 13830

MEUBELTRANSPORT - MEUBELBEWARING

INTERNATIONALE
EN OVERZEETRANSPORTEN

KUNSTNIJVERHEIDSHUIS

„ANDRÉA”

GROOTE HOUTSTR. 163 - HAARLEM

SMAAKVOLLE
= GEBRUIKSVORWERPEN

BANKETBAKKERIJ EN KOKERIJ E. DE REK

OSTADESTRAAT 12 - HAARLEM - TELEF. 11738

SPECIAAL ADRES VOOR
INDISCHE SPEKKOEK
UITSLUITEND 1^E KWALITEIT

INSTALLATIE BUREAU VOOR MODERNE KANTOREN

J. VAN TEIJLINGEN, v.h. Bedrijfsleider

BENIER & CO.

KANTOOR-MEUBILAIR

EIGEN FABRIKAAT

DEN HAAG - A. PAULOWNASTR. 20 - TEL. 36987

VOSSEN

in moderne kleuren

BONTMANTELS

nieuwste modellen

MAKEN en VERMAKEN,
REPAREREEN

Speciaal en vakkundig adres:

H. J. Wijkhuizen

BONTWERKER - HAARLEM

Ged. Oude-gracht 49, Tel. 12789

REPATRIEERENDEN, VESTIGT U TE ZEIST (bij Utrecht) OF BRENGT ER UW VERLOF DOOR

Mooie aanleg, goedkoope grond, lage belasting, boschrijke omgeving,
lyceum, mooie concerten en tooneelvoorstellingen.

Inlichtingen verstrekt:

V.V.V. VERKEERSBUREAU, BROEDERPLEIN 27, TEL. 11, ZEIST

CHRISTELIJK LYCEUM MET INTERNAAT TE ZEIST

(GYMNASIUM — 5-JARIGE H.B.S. — H.B.S. LITTERAIR-ECONOMISCHE AFDEELING)

School- en kostgeld (internaat) $\pm$ f 1000.— tot $\pm$ f 2000.—, progressief naar het inkomen.

Inlichtingen voor het Lyceum bij Dr. H. A. WESTSTRATE, rector, Lindenlaan en voor het Internaat
bij Ds. G. W. C. VUNDERINK, directeur, Krakelingweg 2.

UITVOERIG PROSPECTUS OP AANVRAAG VERKRIJGBAAR

LANDHUIZEN TE KOOP

in boschrijke omgeving aan den buitenkant van Haarlem, dicht bij den Haarlemmer-hout.

Gunstig gelegen aan electrische tram naar Bloemendaal en Heemstede.

Vlak bij de electrische snelverbinding naar Amsterdam en Den Haag.

Inlichtingen te bekomen bij den Aannemer, Timmerman en Metselaar Fa. Ph. H. ROMEIJN, Kampersingel 38, Haarlem, die zich tevens gaarne belast met het beheer en administreeën van huizen.

Telefoon 12598

Superieure

Engelsche Kleeding

voor Heeren, Dames en Jongens

Carel J. Ströer - Makelaar

Nassaukade 173 - Amsterdam West - Telefoon 22711

Koop en verkoop van vaste goederen en meubilair

Hypotheken - Assurantiën

Administraties van eigendommen

D. WEEGEWIJS

RAPENBURG 14

AMSTERDAM

FABRIEK VAN MARMERWERKEN

W. C. BERGISCH, HAARLEM
BANDAGIST

NASSAUSTRAT 12 rood TELEFOON 11288

Breukbanden en Buikgordels naar maat. Eigen fabrikaat.

Elastieke Kousen, Kniestukken, etc.

Specialiteit Corset-Buikbandcombinatie naar maat.

HAARLEM
SCHAGCHELSTRAAT 31

AMSTERDAM
PALESTRINASTRAAT 1

DANS ACADEMIE J. G. MARTIN & ZONEN

De Cursus loopt van medio October tot einde Maart.

PRIVAATLES DAGELIJKS GEDURENDE HET GEHEELE JAAR

HILVERSUM
HOF VAN HOLLAND - PALACE HOTEL

BUSSUM
CONCORDIA

BLOEMENDAAL
:: STRAATWEG 50 ::

GEBR. BEEKMAN HAARLEM
ZIJLWEG 51

AUTOMOBIELEN
FIAT - CADILLAC - LA SALLE

BEGEER, VAN KEMPEN & VOS
HOFJUWELIERS - 'S-GRAVENHAGE

MEUBELN
MESKER
10 PARKSTRAAT
DEN HAAG

NOORDZEEBAD ZANDVOORT

GELEGEN IN DE ONMIDDELLIJKE NABIJHEID
VAN AMSTERDAM EN HAARLEM, WAAR-
MEDE GOEDE TREIN- EN TRAMVERBINDING,
ELKE 15 MINUTEN

*Prachtig breed strand,
uitgestrekte duinen met schitterende wandelingen.
Golflinks (18 Holes), Gravel Tennisbanen, Concerten,
Tooneeluitvoeringen, Bioscoop, Vuurwerken,
Strandfeesten, enz. enz.*

GEZONDE WOONPLAATS, GESCHIKT VOOR
ZOMER- EN WINTERVERBLIJF.

Electrisch Licht - Gas - Waterleiding - Rioleering

Gratis inlichtingen aan het bureau voor
VREEMDELINGENVERKEER „ZANDVOORT”,
STATIONSPLEIN - TELEFOON INTERC. 142

DE BOEKEN IN DE RUBRIEK
„NIEUWE UITGAVEN”
ZIJN VERKRIJGBAAR BIJ DE

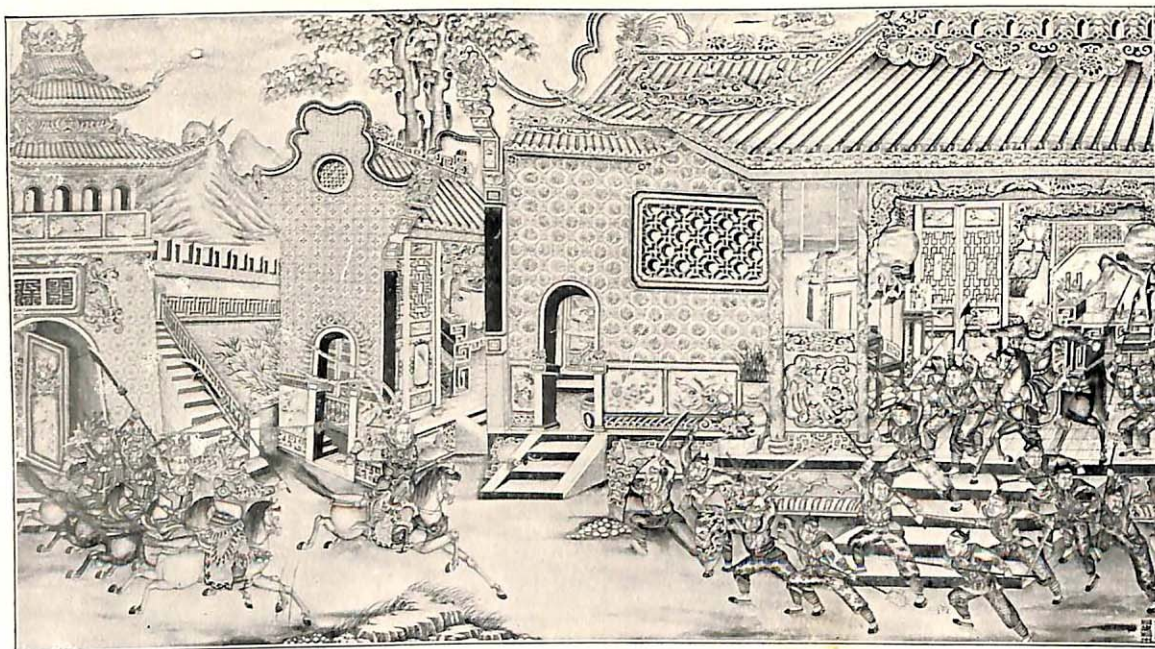
FIRMA SWETS & ZEITLINGER
KEIZERSGRACHT 471
AMSTERDAM

OUDE JAARGANGEN
„NED. INDIË, OUD EN NIEUW”

TE KOOP GEVRAAGD

BRIEVEN LETTER P. BUREAU VAN DIT BLAD

TELEFOON
45725

CHINEESCHE SCHILDERINGEN. Te koop aangeboden 6 Chineesche Schilderingen, op linnen, formaat $2 \times 1\frac{1}{2}$ M. Brieven onder letter H.

JAVAANSCH EN SIAMEESCH BRONZEN. Te koop gevraagd. Brieven met opgave van prijs en een korte beschrijving der voorwerpen onder letters H. P.

FOTO'S. Zij, die in het bezit zijn van goede foto's op het gebied van land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië zullen de redactie van het Maandblad „Nederl.-Indië, Oud en Nieuw”, Nobelstraat 20, Den Haag, met zichtzending ten eerste verplichten. Kosten voor vracht worden vergoed.

STEREOSCOOPPLATEN welke betrekking hebben op bouwkunst in Britsch-Indië, Siam en Cambodja. Brieven onder letter T.

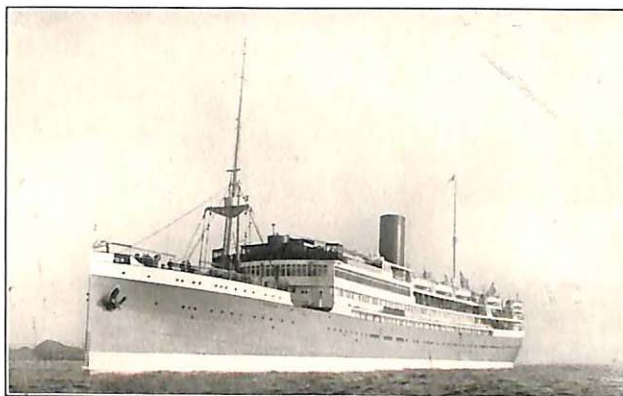
KADASTER-TEEKENAAR stelt zich beschikbaar voor Directies van Cultuur-Mijen voor het vervaardigen of bijwerken van cultuur-kaarten. Brieven onder letter B.

N.V. ROTTERDAMSCH LLOYD

Directie: Wm. RUYS & ZONEN, Rotterdam.

MAILVLOOT:

M.S.
„INDRAPOERA“
11.000 br. r. t.
S.S. „INSULINDE“
10.000 br. r. t.
S. S. „PATRIA“
10.000 br. r. t.
M.S. „SIBAJAK“
12.500 br. r. t.
S. S. „SLAMAT“
11.500 br. r. t.

D. S. MOTOR-MAILSCHIP „SIBAJAK“

MAILVLOOT:

S. S. „TABANAN“
5.500 br. r. t.
S. S. „TAMBORA“
5.600 br. r. t.
S. S. „TJERIMAL“
8.000 br. r. t.
IN AANBOUW:
M. S. „DEMO“
18.000 br. r. t.
M.S. „BALOERAN“
18.000 br. r. t.

RUYS & CO., ROTTERDAM, DEN HAAG, AMSTERDAM, ANTWERPEN, BRUSSEL, MARSEILLE
INTERN. CREDIET- EN HANDELSVEREENIGING „ROTTERDAM“, - WELTEVREDEN

NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V. AMSTERDAM

GESTORT KAPITAAL f 80,000,000.—

STATUTAIRE RESERVE „ 40,000,000.—

AGENTSCHAPPEN TE ROTTERDAM EN 'S-GRAVENHAGE

Vestigingen in NEDERLANDSCH-INDIË, STRAITS-SETTLEMENTS, BRITSCH-INDIË,
CHINA en JAPAN

In- en Verkoop van Wissels en Telegrafische Transferten. — Incasseeringen en Financieringen.
Schriftelijke en Telegrafische Credieten. — Reiscredietbrieven. — Deposito's. — Rekeningen-Courant.
Aan- en Verkoop van Effecten. — Administratie van Vermogens. — Open en Gesloten Bewaarneming.

SAFE-DEPOSIT — KOFFERKLUIS

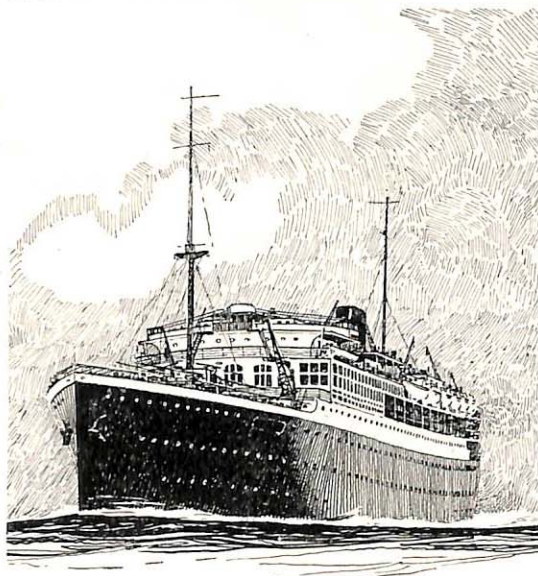
Inrichting tot het plaatsen van brandkasten. Speciale gelegenheid tot het huren van afzonderlijke
kluizen voor groote administraties.

HET PAPIER VOOR DEZE UITGAVE WORDT GELEVERD DOOR

G. H. BÜHRMANN'S PAPIERGROOTHANDEL

Amsterdam - Den Haag - Rotterdam - Batavia - Soerabaya - Semarang

N.V. Stoomvaart Maatschappij „Nederland”

M.S. „Christiaan Huygens”.

Geregelde 14-daagsche Passagiersdienst
van **AMSTERDAM** via Southampton,
ALGIERS en **GENUA** naar Port Said,
Colombo, Sabang, Belawan-Deli, Singapore
en **JAVA** met doorvoerpassages naar
Penang, Port Swettenham, Bangkok,
Oost Azië en Australië.

Inlichtingen verstrekt het
Hoofdbureau Passagedienst
Prins Hendrikkade 108-114 - Het Scheepvaarthuis
Amsterdam

VEREENIGING „OOST EN WEST” OPGERICHT DEN 3DE MEI 1899

De Vereeniging „OOST EN WEST” beoogt het voortdurend versterken
van den band tusschen Nederland en zijne bezittingen en koloniën in Oost-
en West-Indië, en het bevorderen van beider gemeenschappelijke belangen
— en wel die van Oost- en West-Indië in het bijzonder. —

Bezoekt de leeszaal in het Gebouw Korte Voorhout 6, Den Haag, geopend
van 10 uur v.m. tot 4.30 n.m., waar ter raadpleging, lezing en inzage liggen, de
voornaamste Oost- en West-Indische week- en dagbladen en tijdschriften,
periodieken en werkjes op koloniaal gebied.

VRAAGT INLICHTINGEN

KORTE VOORHOUT 6 — DEN HAAG

Afb. 1. Bronzen drakengong (Verz. Museum Weltevreden).

NEDERLANDSCH-INDIË

oud & nieuw

OPGERICHT DOOR ED. CUYPERS

DIRECT.: L. D. PETIT, RED.: PROF. T. J. BEZEMER, MR. J. G. HUYSER, PROF. DR. N. J. KROM, PROF. J. A. LOEBÈR JR., W. O. J. NIEUWENKAMP, NOTO SOEROTO

REDACTIE- EN DIRECTIEADRES: NOBELSTRAAT 20, DEN HAAG

1929

14E JAARGANG, AFL. 2

JUNI

BROENEI EN BROENEI-BRONZEN

door Mr. J. G. HUYSER.

Volgens Dr. H. H. Juynboll ¹⁾ is Broenei, aan de N.W. kust van Borneo, ongeveer 500 jaar geleden gesticht door kolonisten uit Djohor, in het Z.O. van het Maleische Schiereiland, aan de overzijde der Zuid-Chineesche Zee. Dit zou dus zijn ongeveer 1400. In het Oud-Javaansche Lofdicht Nāgarakṛtāgama van Prapañca (1365) ²⁾ evenwel, een geschiedkundig gedicht uit het bloeitijdperk van Modjopahit, het machtige Javaansche rijk, dat tijdens de regeering van Hajam Woeroek de opperheerschappij uitoefende over een groot deel van den Indischen Archipel en Malakka, wordt in Zang 13 en 14 een opsomming gegeven van de wingewesten, onderworpen aan het gezag van Modjopahit. In Zang 14 lezen wij o.a. de namen Sedu, Buruneng, Solot en Pasir. Sedu is Sadong in Serawak, Solot is Solok, terwijl de naam Pasir nog te vinden is. Burune(ng) is Broenei ³⁾. Broenei was er dus reeds in 1365. In de Annalen der Ming-dynastie (1368—1644) ⁴⁾ vinden wij verschillende bijzonderheden over Poe-ni (= Polo = Poli = Bun-lai = Broenei): In this country are the Mau-su ⁵⁾, who go to all places as pirates, half of the goods and the men they bring back with them is given to the king. De vorsten van Broenei schijnen dus groot-aandeelhouders te zijn geweest in dit niet onvoordeelige zaakje. En eeuwen later was het al niet anders. De Chineesche jonken kwamen ten slotte niet meer te Broenei, uit vrees voor de zeeroovers. They, d. i. de Broeneiers, have no other resource but piracy, schreef Hunt in 1812 ⁶⁾. Eerst toen James Brooke radja was geworden van Serawak, traden de Engelschen flink op tegen de zeeroovers aan de Westkust, die onder leiding, althans met medewerking van den Sultan van Broenei, hun bedrijf uitoefenden. Over het zooeven

¹⁾ Catalogus 's Rijks Ethnogr. Museum Leiden, Deel I, Borneo (1910). ☐

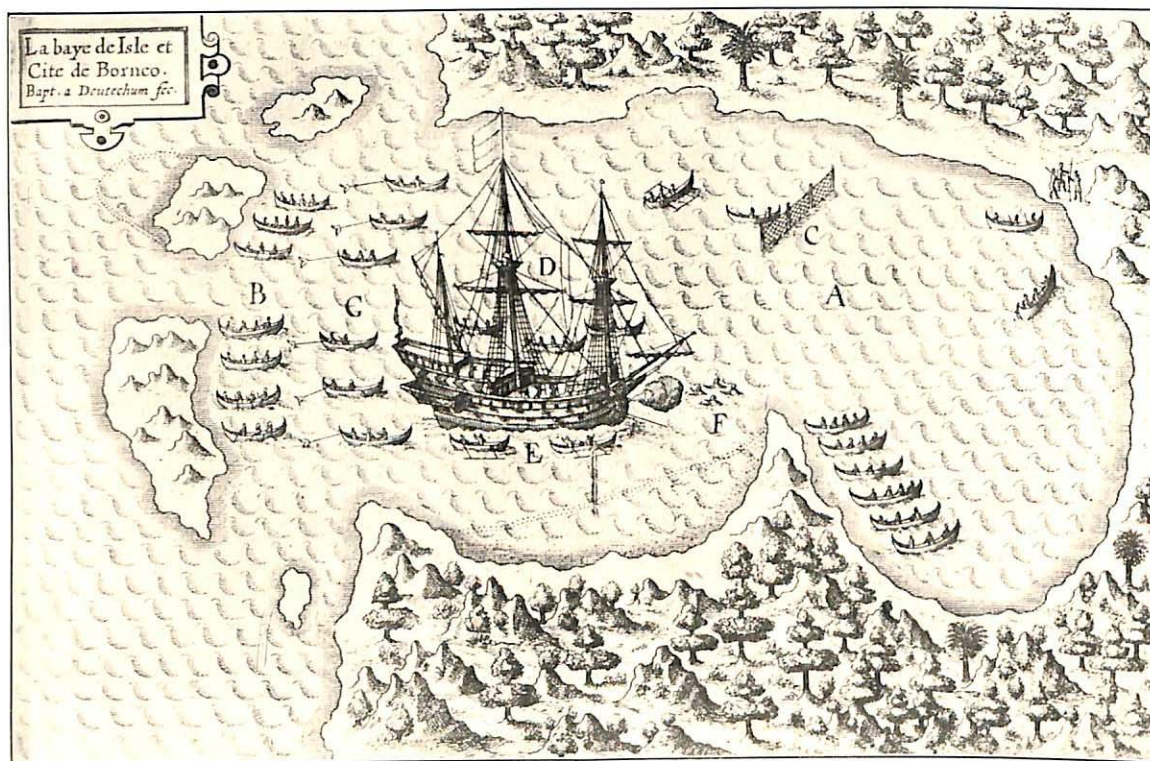
²⁾ Door Prof. Dr. H. Kern, met aantekeningen van Dr. N. J. Krom. ☐

³⁾ Zie ook Rouffaer in de Encyclopedie van Ned-Indië, Oudste ontdekkingstochten. ☐

⁴⁾ Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources by W. P. Groeneveldt (Verh. v. h. Bat. Gen. v. K. en W. 1880). ☐

⁵⁾ Wie hieronder precies verstaan moeten worden staat niet vast. Rouffaer veronderstelt, dat het Loezonners zijn. ☐

⁶⁾ Sketch of Borneo, or Pulo Kalamanten by J. Hunt (1812). ☐

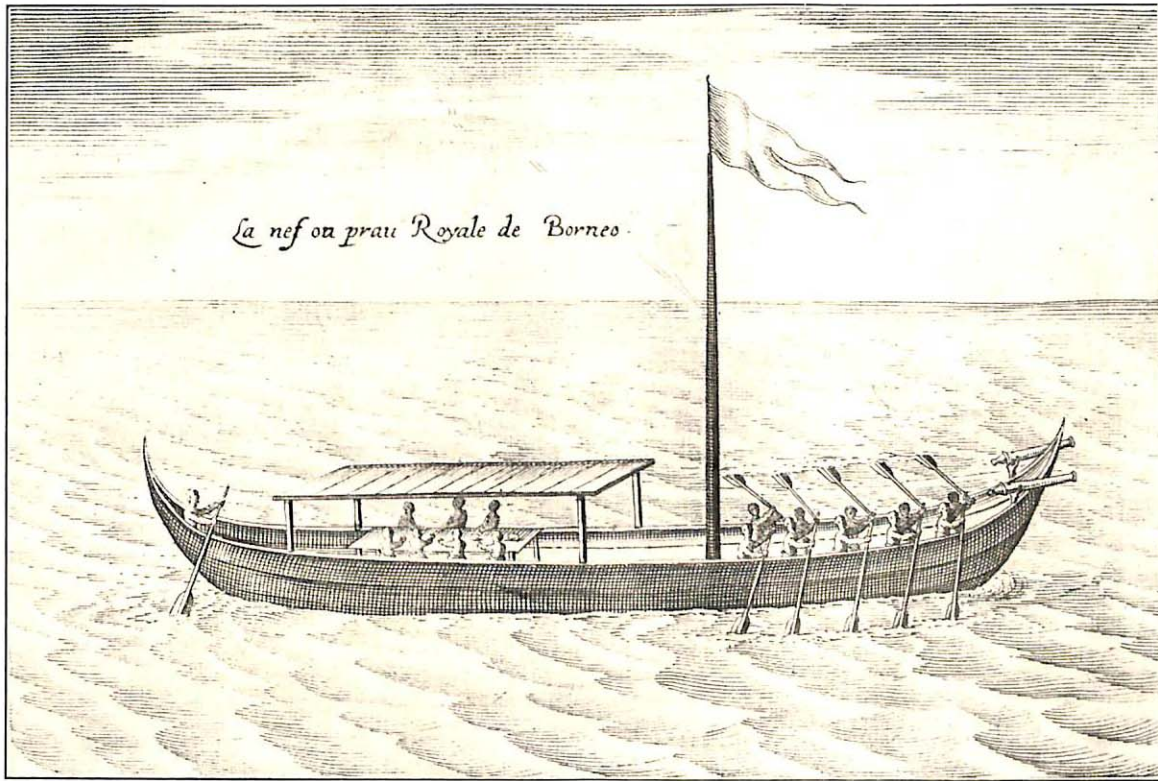
Afb. 2. De baai van Broenei (uit de Beschryvinge van de Voyagie om den geheelen Werelt-Kloot, ghedaen door Olivier van Noordt van Vtrecht, 1613).

genoemde Djohor (Johore) leest men in Boek 325, dat het gelegen is nabij Pahang en ook genoemd wordt U-tang-ta-lim, en verder over die Mau-su-zeeroovers, dat het natives zijn, belonging to Bruni (Polo); they roam over the sea for purpose of stealing men, whom they bring to Pahang and sell as slaves there. De prijs van een slaaf bedroeg drie goudstukken. Slaven waren eenvoudig handelsartikelen. Zoo kon Radermacher ¹⁾ in 1780 schrijven, dat op deze plaats, d. i. Broenei, een voordeelige handel werd gedreven en de „producten” waren, behalve paarlen, vogelnestjes, was, rijst en kamfer, ook slaven. Men ziet dus, waar de ongelukkige Dajaks, of wie het ook geweest mogen zijn, bleven en wat ze waard waren. □

Niet lang na het jaar 1368 (Boek 325, over Sulu) vielen de Soeloeneezen Pu-ni aan, waarbij groote buit werd behaald. Eerst toen Javaansche krijgslieden Broenei, dat belonged to Java (dit klopt met de Nāgarakṛtāgama), kwamen helpen, retireerden zij. Het was zeeschuimer tegen zeeschuimer, zooals Rouffaer dat uitdrukte in de Encyclopedie. Men behoeft dus niet te vragen, waarvoor de bronzen draaibassen dienden, die in Borneo werden vervaardigd, doch hierover later. Ook de Spanjaarden hebben ettelijke malen de wapens moeten opnemen tegen Broenei. Bij gelegenheid van de expeditie in 1645 onder Majoor Monforte verbrandden zij de hoofdplaats en eenige andere kampongs, vernielden een aantal schepen en voerden 200 gevangenen met zich ²⁾. □

¹⁾ Beschrijving van het eiland Borneo, voor zoover hetzelfde tot nu toe bekend is, door Mr. J. C. Radermacher (1780).

²⁾ Borneo's Westerafdeeling door P. J. Veth (1854). □

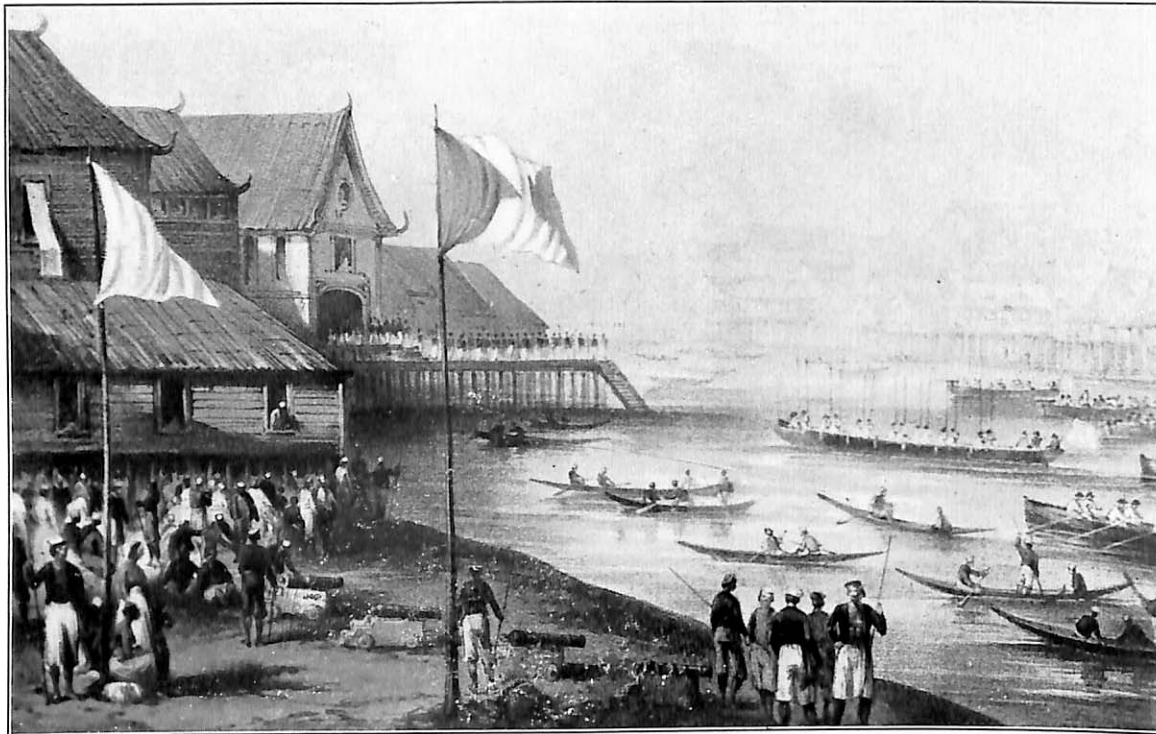
Afb. 3. De prauw van den Sultan van Broenei (uit hetzelfde boek).

Van den vorst van Po-lo of Pho-lo — als naam of titel vinden wij o.a. Hiang-ta, Sri Ma-dja, Maradja, Maradja Ka-la — wordt in de Annalen verteld, dat hij zijn hoofd scheert en wraps around it a cloth embroidered with gold; he has two swords at his side and when he goes out, he walks and is followed by more than 200 men. His relatives are called Pangeran. Soortgelijke berichten vindt men over Johore; the men shave their heads, go barefooted and have a sword at their side ¹⁾. Their chief carries two swords. Al heel jong droeg men in Malakka een wapen: as soon as a boy is two years old, they give him a small sword and allow him to carry it. Onze baby's hebben minder gevaarlijk speelgoed! □

Den Broeneiers was het nuttigen van varkensvleesch niet toegestaan: who does so is punished with death. Gelijke berichten over Malakka: it is forbidden to eat pork, when the Chinese who live here eat it, the others are indignant and say it is filthy. Den zevenden dag van de twaalfde maand was het Nieuwjaar in Broenei. In Johore was het blijkbaar anders: the fourth month is the beginning of their year. □

De Broeneiers deden, behalve aan zeeroof, ook aan de muziek: they make music by beating drums, blowing flutes and clashing cymbals; they also sing and dance. Men had een eigen schrift, anders blijkbaar dan in Malakka, want daar they write with Indian letters. Verhaald wordt in

¹⁾ Hugh Low vermeldt in zijn „Sarawak" (1848), dat de mannen bij de Maleiers van Broenei en Serawak have their hair always cut short, and their heads very frequently shaved. □

Afb. 4. Bezoek van Kapitein Rodney Mundy R. N. aan den Sultan van Broenei in 1848 (uit Narrative of events in Borneo and Celebes).

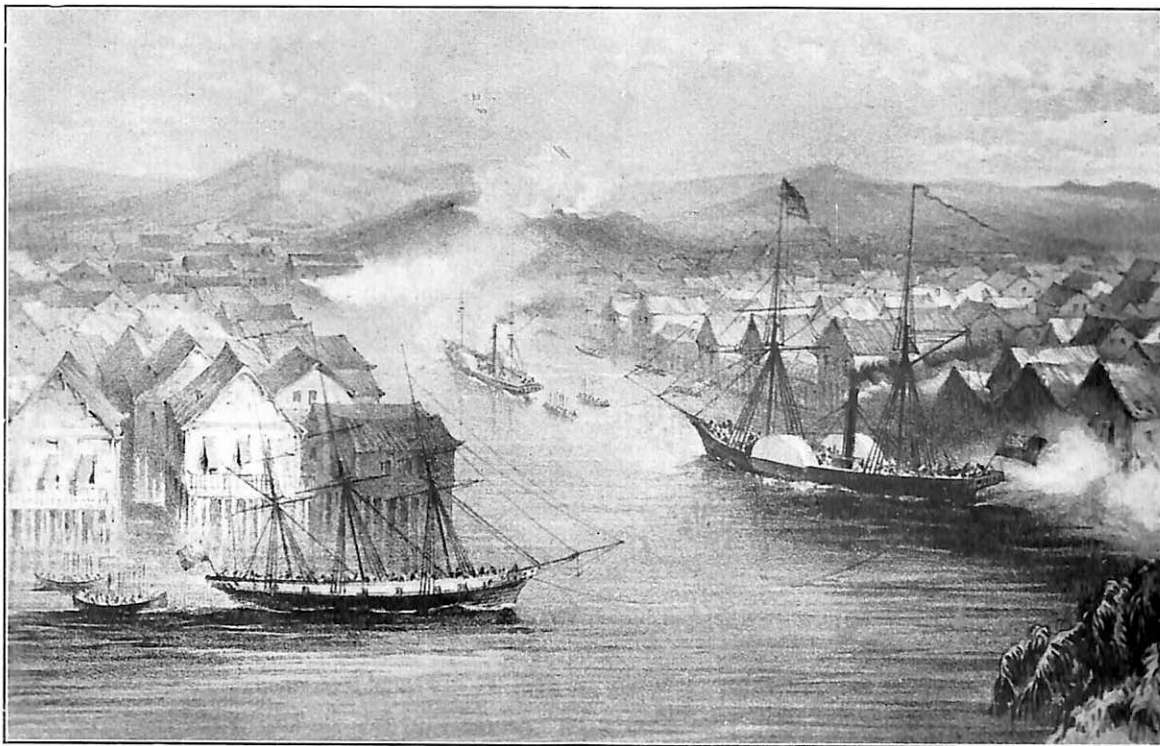
Boek 325, dat Broeneische gezanten naar China kwamen met een brief, consisted of a sheet of gold, the characters were of silver and resembled those of the country Hui-ku ¹⁾, d. i. Uigurschrift, het Centraal-Aziatisch schrift der Oud-Turken. ²⁾ Hoe dit te verklaren? ☐

In de zooeven genoemde Annalen der Sung-dynastie wordt gesproken van Pu-ni, or the West-Coast of Borneo, situated in the south-western sea, en ook daarin lezen wij allerlei interessante dingen. Zoo wordt daarin melding gemaakt van een brief, dien de vorst van Broenei (Hiang-ta, d. i. Heer) in 977 door drie gezanten naar China liet brengen, waar toen Keizer T'ai-toung regeerde, tegelijk met een partij kamfer, kamfer- en sandelhout, schildpadschalen en olifants-tanden. De brief was enclosed in different small bags, which were sealed and it was not written on Chinese paper, but on what looked like very thin bark of a tree; it was glossy, slightly green, several feet long and somewhat broader than one inch, and rolled up so tightly that it could be taken within the hand. Terstond moet men hier denken aan geklopte boomschors, *njamau*, *foeja* ³⁾. Vreemder doen de mededeelingen over het krijgskostuum der Broeneiers. Die dragen een armour of cast copper and resembling in shape a large tube, which they put over their body to protect their front and their back. Bij Veth is de voorstelling iets anders. Van het Koninkrijk Pho-ni (of Phot-ni, in het Japansch Botnei, hetzelfde als Wen-lai en Ben-lai, naar het schijnt)

¹⁾ History of the Sung-dynasty (960—1279). ☐

²⁾ Zie Rouffaer in de Encycl. van N.-I. ☐

³⁾ Men vindt zoo'n stuk inlandsch papier van boomschors in het museum te Leiden, No. 659/20. ☐

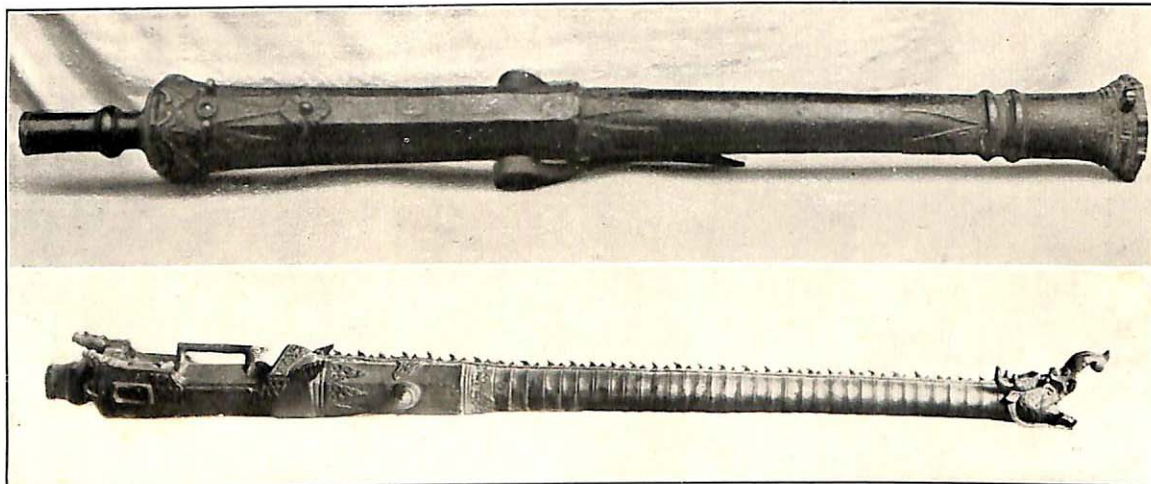

Afb. 5. Inname van de stad Broenei door de Engelschen in 1848 (uit hetzelfde boek).

wordt verhaald, dat, volgens Chineesche bronnen men in den oorlog zich dekte met „helmen en pantsers, terwijl men buik en rug beveiligde door toestellen, die, uit koper gegoten, het aanzien hadden van groote roeren.” Hoe moet men zich zoo’n kuras voorstellen? Is het een koker met een opening voor het hoofd, en trekt men het aan van boven af? Of moet men denken aan een harnas, bestaande uit geel koperen platen, zooals er een in Leiden’s museum is, vermoedelijk oorspronkelijk van de Philippijnen of uit Z. Celebes afkomstig, of aan de harnassen, zooals men in de Soeloe-eilanden en de Molukken wel aantreft? Deze zijn echter uit den Spaanschen tijd, zoodat de bedoelde armour iets heel anders moet zijn. Hoe het zij, het was iets van cast copper, d.i. gegoten koper, rood koper. Of de vertaling en de beschrijving goed zijn, kan ik niet beoordeelen. Wat wèl schijnt vast te staan, hier hebben wij te doen met gegoten koperwerk (brass, bronze of copper). Of het inlandsch werk is, weten wij niet. Zeker niet Chineesch, anders zou het den Chineezzen niet zoo zijn opgevallen. Van groot belang is het jaar 977. Ook toen bestond Broenei reeds, aangenomen altijd, dat Poe-ni = Pho-ni = Broenei. □

Dat het ouder is dan Singapore, hetwelk in 1160 zou gesticht zijn, wordt betoogd in de „Traces of the origin of the Malay kingdom of Borneo Proper.” □

Po-lo is hetzelfde als Broenei, leest men in de Notes, Tung Hsi Yang K'an (1618): it is the last land of the eastern ocean and the beginning of the western sea. In the year 669 the king sent two envoys to court, together with those of Huan-wang (d.i. Siam), but since intercourse has ceased for long time. Tijdens de eerste T'ang-dynastie, onder de regeering van Kao-tsoeng (648—683),

Afb. 6. Boven: bronzen vuurmond uit Broenei. (Verz. Orwitz-Arensma); Beneden: idem (Rautenstrauch-Joest-Museum te Keulen).

betaalde Pha-la regelmatig schatting aan China. Westelijk van den keten van bergen in N. Borneo ligt volgens de Hai Kouhe wen kian lou ¹⁾, een Chineesch werkje uit 1730 door Tchin lun kioung, Ky li wen, en nog verder westwaarts Wen lai, te zamen vroeger het koninkrijk Pho lo vormende d.i. Wen tshai. „En 1496”, lezen wij bij Klaproth, „à la 12e lune, les deux rois de ce pays, celui de l'orient en celui de l'occident, envoyèrent ensemble une ambassade, qui apporta un placet et le tribut”, en verder: „Les habitans suivent la loi de Chakia ²⁾, abhorrent le meurtre et sont bienfaisans.” ☐

Wen lai (Broenei) zou dus een deel zijn geweest van Pho lo, maar niet onmogelijk is ook, dat het twee gescheiden rijken waren, zooals Radermacher schrijft, volgens wien onder den Sultan van Borneo de kleinere vorsten stonden van Mokka, Seribas, Klakka en Palo; of wel, dat Pho lo hetzelfde was als Wen lai. Een deel van deze streken zou dus de leer van Boeddha aangenomen hebben. Een der vorsten van Pho lo zou zelfs een Chinees geweest zijn (omstreeks 1400). ³⁾ ☐

Schmeltz noemt in een artikel over „Bronze-Pauken im Indischen Archipel” ook de Notes on the Malay Archipelago van Groeneveldt, en deelt mede, dat reeds in het jaar 449 na Chr. de vorst van Broenei gezanten zond naar het hof van den Keizer van China. In de zooeven geciteerde passage staat als jaar 669. Ook in een andere passage in de History of the T'ang dynasty Book 222b vinden wij hetzelfde jaar: Sailing from Ch'ih-t'u (een plaats aan de golf van Siam) towards the south-west one came to Po-lo. In the year 669 the king of this country sent an envoy, who came to court together with the envoy of Huan-wang. ☐

Broenei schijnt oudtijds als een magneet gewerkt te hebben op alles wat zeeroover was. Het is zelfs bezocht door Hollandsche zeeroovers. Ik heb hier het oog op den Rotterdammer Olivier

¹⁾ Notice d'une mappemonde et d'une cosmographie Chinoises (Nouveau Journal Asiatique, 1832). ☐

²⁾ Çakyamoeni. d.i. de Asceet uit het geslacht der Çakya's, Gautama Boeddha. ☐

³⁾ Men leze in dit verband Chapter II van The pagan tribes of Borneo by Charles Hose (1912), die de mogelijkheid aanneemt, dat Broenei in vroeger tijden een koninkrijk der Bisaja's is geweest. ☐

van Noordt, geboren in Utrecht, maar later waard van de taverne „de Dubbelde Witte Sleutels” op het Marktveld, thans Groote Markt, te Rotterdam. Arend van Buchell noemt hem in zijn *Diarium* (lopende van 1561 tot 1599) een homo diu perditis moribus et fortuna, ex pyratum faece, d. i. een berooide kerel, van slechte zeden, uit de heffe der piraten. Al meer zou van Noordt — „Oliverius a Nort Ultrajectensis” staat om zijn portret, afgebeeld in „Van Oude Voyagien” — pogingen gedaan hebben Indië te bereiken, maar 't schijnt, dat hij zich toen ook al meer als zee-roover dan wel als fatsoenlijk koopman gedragen heeft: non desint, qui pyratum potius quam

Afb. 17. Détail van den vuurmond, afgebeeld op de vorige pagina.

mercatorum more illum hanc confecisse navigationem existunt. Deze Capitein-Admiraal ende Capitein-Generaal van de Magellaansche Vloot — Kroeghouder — Piraat is „Den 12 Augustey 1598 uyt Roetterdam gevaren met vyer chepen ende daer den ghansen cloet des eertboeden om geseyelt”, zooals hij zelf schrijft.¹⁾ □

Einde 1600 was hij bij de Philippijnen, waar ettelijke inlandsche vaartuigen van hun lading werden beroofd en daarna in den grond geboord of in brand gestoken. Op 14 December kwam hij in conflict met de Spanjaarden, maar de Manilaensche Ammirael diervoege doornagelt / Steil in een oogenblik te grond ging²⁾. Hij zette daarna koers naar Borneo: om ons daer wat te repareren ende te vervarsschen / want wy gantsch ontstelt warē / doordien dat ons groot Zeyl ende Want in stucken gehouwen was / ende den gantschen Boodt insghelijks in stucken. Van de baai van Broenei zegt hij dat het is een zeer groote Bay / met een armighen inbocht / ende eenighe Eylanden ter Zeewarts ligghende / soo dat de Bay in 't ronde in haer begrijp wel twee ofte drye mijlen besliuyt. Volgens Le Monnier wordt deze Broenei-baai wel „Donder- en Bliksembaai” genoemd vanwege de vele onweders. De Stadt, vervolgt van Noort, leydt in eenen Morasch, want men moeter al met Parauwen ofte Schuyten van huys tot huys varen: daer staen ontrent 2. ofte 3000. huysen. Van de bevolking wordt gezegd, dat het altsamen Moors zijn, van Machomets gheloove, ende souden om den doot te lijden, gheen Speck eten, daerom en zijn hier geen Verckens: zy nemen oock soveel Vrouwen alsse connen voeden. De Koning, een nog jonge man onder voogdij van zijn oom, heeft zijn paleis in de stad, met veele Slaven ende grooten aenhanck. □

De Edellieden oft die van 't Maeghschap van den Coninck syn, houden haer seer magnificq. Van hen kwamen er enkele aan boord in een overdekte prauw. Ende hadden groot aensien, hebbende in 't midden een Tafel, daer eenighe silvere Vaten op stonden, daerse haer Betele ende Kalck in hebben, datse doorgaens knaauwen. Een afbeelding van deze Koninklijke Prauw vindt men in de „Beschryvinge” (zie ook blz. 37). □

¹⁾ In de „Beschryvinge van de Voyagie om den geheelen Werelt-Kloot ghedaen door Olivier van Noort van Vtrecht, Generael over vier Schepen (t' Amsterdam Bij Michiel Colijn, Boeckverkooper op 't Water, aen de Koorn-Marckt, in 't Huys-boek. Ao 1613) lezen we, dat hij te zeijl is gegaan van Rotterdam den tweeden July 1598. □

²⁾ Oud en Nieuw Oostindien, door Arnoldus Montanus. □

Afb. 8. Bronzen drakengong (gong bėrnaga) uit Broenei. (Verz. 's Rijks Ethnogr. Museum te Leiden).

Ook Pigafetta ¹⁾ schrijft over deze prauw. Le Roy de ceste Isle nous envoya une nef moult belle, ayant la proe et la poupe ouvrée d'or, et sur la proe estoit une baniere blanche et assurée avecques

¹⁾ Antonio Pigafetta, Relation du premier voyage autour du monde par Magellan, 1519—1522 (Anvers-Paris MCMXXIII). In 1518 was Broenei reeds bezocht door Lorenzo de Gomez, Don Jorge de Menezes trachtte in 1527 met den vorst van Broenei in relatie te komen en in 1530 werd de stad bezocht door den Gouverneur van Ternate, Gonsalo Pereira (Notices of European intercourse with Borneo Proper prior to the establishment of Singapore, Journal of the Ind. Arch. and Eastern Asia, 1848).

des plumes de paon a la pointe. La huyt hommes anciens des principaulx d'entreulx entrèrent es navires, et s'assirent en la poupe sur ung tapiz, et nous presenterent ung vaisseau de boys paint¹⁾, plein de betre en areque, qui sont fruitz qu'ilz maschent tousiours avecques fleurs d'oranges. Ledit vaisseau estoit couvert d'un drap de saye jaulne. □

Van de stad vertelt Pigafetta, dat ceste cité est toute fondu sur eau sallee, excepté la maison du maison du Roy et aulcunes de certains principaulx.

Et est de vingt ou vingt et cinq mille feux. Devant la maison du Roy est ung groz mur de carreaux avecq tournelles a la mode d'une forteresse, en la quelle estoyent cinquante et dix grosses pieces d'artillerye de fonte (de metalo, vermoedelijk brons, Broenei-fabrikaat?) et six de fer, desquelles en deschargerent plusieurs en deux jours que fusmes la. Cestuy Roy est more et se nomme Raia Siripada. Hij heeft tien schrijvers, qui escripvent tout sont etat et affaire en des escorses d'arbre, moult deliees, lesquelz (d. i. de schrijvers) on appelle sciritoles, cherita-tulis (d. z. djoeroetoelis, klerken). □

Pigafetta (begin 16e eeuw) en Valentijn ²⁾ spreken van 20 à 25000 woningen, Van Noordt (omstreeks 1600) van 2 à 3000. Hebben de eersten zich mogelijk met een nul vergist? Anders moet men aannemen, dat Broenei een enorme stad — voor die tijden — was, en dat er tusschen het bezoek van Pigafetta en dat van Van Noordt het aantal inwoners tot een tiende deel is teruggelopen. Het gebied van den Sultan van Broenei, Borneo Proper, eenmaal een machtige Maleische staat en sedert 1906 onder Britsch protectoraat, is in den loop der jaren aanmerkelijk kleiner geworden, in het bijzonder door het verlies van Serawak, en ook de glorie van de hoofdstad Broenei is voorbij. Le Monnier ³⁾ schatte het aantal inwoners op 25000, evenals Sir Spencer St. John. Prenger ⁴⁾ komt op 20000 en Ridley ⁵⁾ op 12 à 15000. Hunt ⁶⁾ schatte het aantal huizen in 1809 op 3000 en het aantal inwoners op 15000, Keppel kwam in 1846 op ± 10000 inwoners. Volgens een ooggetuige, een Armeensch koopman ⁷⁾, die drie jaar in Broenei woonde, zou de stad 100000 inwoners tellen, en volgens Leyden ⁸⁾ waren er 4000 huizen. De cijfers loopen dus nog al uiteen. Hoe het zij, was voorheen de stad welvarend en bewoond door talrijke Chineezzen, die er belangrijke werven hadden, waar jonken van wel 500 ton werden gebouwd, ten tijde van Hunt was er al in geen jaren een Chineesche jonk in de haven geweest, en Keppel ⁹⁾ noemt de stad miserable, and its locality on the mud fitted only for frogs or natives. En Mundy noemt 't a weak and wicked

Afb. 9. Ornament van den opstaanden rand van den gong, afgebeeld op de vorige pagina.

1) Gelakt? □

2) Beschrijving van Oost Indië door François Valentyn, Derde Deel Tweede Stuk, 1726. □

3) Mittheilungen der K. K. Geogr. Ges. in Wien (1883). □

4) The Dusuns of Borneo and their Riddles. □

5) British Borneo: sketches of Brunei, Sarawak, Labuan and North Borneo by H. N. Ridley (Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, 1889). □

6) Sketch of Borneo, or Pulo Kalamantan by J. Hunt, Esq. (1812). □

7) Narrative enz. by Rodney Mundy (1848). □

8) Dr. Leyden, Sketch of Borneo (1814). □

9) Expedition to Borneo of H. M. S. Dido by Captain the Hon. Henry Keppel, R. N. (1846). □

Afb. 10. Drakengong uit N.-W. Borneo. (Verzamel. Orwitz-Arensma).

drukke verkeer te water. De plaats ligt waar de Broenei-rivier zich tot een klein meer verbreedt. Valentyn reeds vertelde, dat het ligt aan een groot moeras en meest altyd onder water, zoo dat men meest met vaartuigen aan de huizen, die wel 2 of 3000 in getal, en veel van planken zyn, vaaren moet. Hooger de rivier op wonen parelvischers en houdt men zich bezig met het vlechten van nipahmatten en de vervaardiging van goudweefsels, terwijl er ook knappe gouden zilvermeden zyn. In de nabijheid der stad is dus de nijverheid tamelijk ontwikkeld. Volgens Prenger ³⁾ devote the Bruneis themselves to fishing or eke out a subsistence as traders or small craftsmen. Ook Forrest noemde het een stad, qui ressemble à Venise, avec une grande nombre de rues d'eau. Hij zag zelfs huizen met twee verdiepingen. De Barros (16e eeuw) schreef, dat de

¹⁾ Bij de Hollanders gedaan Door de Strate Magalanes, Ende voorts den gantschen Kloot des aardbodems om met Vier Schepen onder den Admiraal Olivier van Noort van Utrecht. Uitgevaren Anno 1598 (Gedrukt, voor Abraham Cornelis, Boeckverkooper aen den Overtoom / 1764). □

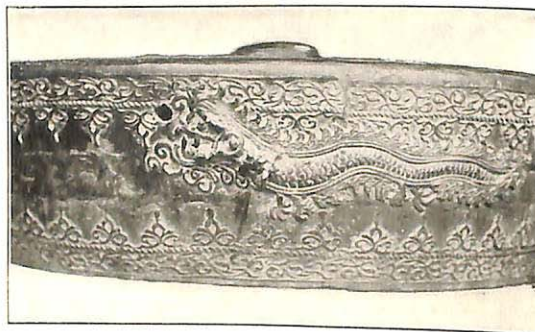
²⁾ Das nordliche Borneo nach dem heutigen Standpunkt unsern Kenntnisse von Fr. Ritter v. Le Monnier, (Mitth. d. K. K. Geogr. Ges. in Wien, 1883). □

³⁾ The Dusuns of Borneo and their Riddles by J. Prenger.

town, starving from misrule in the midst of plenty. □

Ook in de „Wonderlyke Reyze” ¹⁾ lezen wij allerlei bijzonderheden over Broenei, bijv. de Huyzen syn van hout gemaekt op balken ende zolderinge van planken. De Inwoonders zyn kloek ende verstandig / maerzeergenegen tot stelen / zonderling op de Zee / ende varen dikwijls op vrybuyt tot aen de kuste van Pegu toe. Te landwärts in zyn Heydenen ende Afgodendieners / maer aen zeekant meest Turks / welke religie de Koning zelve toegedaen is. Al de Zeekusten — lezen wij in den „Tegenwoordigen Staat der Sundasche Eilanden” — zyn Mahometaansch, want deze zyn de nakomelingen der Volkplantingen, die uit Afrika, Arabia, en Persia na de Oostersche Eilanden, sedert drie en vier hondert jaren, verhuist zyn. □

De hoofdstad Broenei wordt volgens Le Monnier ²⁾ door de inboorlingen Dar' u' Salam d. i. „Stad des Vredes” genoemd. Hij zelf noemt haar „das Venedig der Hütten”. Ridley en Keppel het „Venice of Hovels”, vanwege de aan en over het water op palen gebouwde huizen en het

Afb. 11. Ornament van den opstaanden rand van bovenstaanden gong.

stad was large, surrounded by a wall of brick and possesses noble edifices where the Kings reside and hold their sumptuous court. De naam Broenei is volgens Hugh Low ¹⁾ een verbastering van Burni, Sanskr. Bhourni. De stad werd door de bewoners van het Maleische Schiereiland genoemd Tanah Burni, d. i. het land van Burni ²⁾. Hij schrijft, dat volgens de Broeneiers zelf de stad ontstaan is uit nederzettingen van Chineezers. Hoe het zij, reeds vele eeuwen geleden, mogelijk zelfs al in de 7e eeuw, bestonden er betrekkingen tusschen China en Broenei, en de invloed der Chineesche kunst zou ook niet uitblijven. Ook reeds vroeg behoorden tot de bewoners van Broenei Pegoeanen, lieden uit Pegoe in Neder-Birma, vanwaar, met Martaban, de „heilige” potten der Dajaks, de martavanen (*těmpajan*, *pegujar*, *siam*, *djempa*, *tadjau*) volgens Rouffaer in de 17e eeuw uitsluitend vandaan kwamen. Maar in Broenei zouden dergelijke

Afb. 12. Bronzen gong uit Broenei. (Ethnol. Museum te Rotterdam).

těmpajans ³⁾ ook zijn vervaardigd volgens genoemden schrijver, waar men de kunst zou geleerd hebben van geïmporteerde Pegoeanen. En dat er ook bronzen of koperen martavanen zouden vervaardigd zijn, acht ik geenszins onmogelijk, doch over dit punt later. De beruchte Loezonsche zeeroovers hebben volgens Rouffaer in Broenei hun hoofdkwartier gehad. Wij zien daar dus Broenei-Maleiers, al of niet zeeroover van beroep, Pegoeanen, Loezon- en Soeloezeeroovers, Javanen en Chineezers. Verder waren er ongetwijfeld Arabieren, Boegineezers en Klingaleezers gevestigd, en, naar het schijnt, ook enkele Hollanders, die volgens zekere berichtgevers in het begin van de 17e eeuw aldaar een faktorij hadden ⁴⁾. Ten slotte de aborigines zelf. Thomas Forrest ⁵⁾ noemt als zoodanig de Oran Idaan of Idaan (Kadajans) en de Marootes (Moeroets). Dr. Hose en Haddon de Kadajans en de Boekits, Le Monnier de Moeroets, de Bisajas, Kadajans en Kajans. H. Zondervan ⁶⁾ noemt als bewoners van het land langs de Limbang, behalve de reeds genoemde

¹⁾ Sarawak by Hugh Low (London, 1848). □

²⁾ Ramusio, een Venetiaansch schrijver uit de helft der 16e eeuw, schrijft Bornei, en Barbosa schrijft Burnei. □

³⁾ Encyclopedie van Ned.-Indië sub voce „Tempajan”. Arnoldus Montanus zegt in zijn wonderen van 't Oosten (1680) dat „Martavan leid op de grenzen van 't koninkrijk Sian” en dat het is „vermaerd wegens ongemein groote potten”. □

⁴⁾ P. J. Veth, Borneo's Wester-afdeeling (1854). □

⁵⁾ Voyage aux Moluques et à la Nouvelle Guinée fait sur la galere la Tatare en 1774, 1775 en 1776, par ordre de la Compagnie Angloise, par le Capitaine Forrest (MDCCLXXX). □

⁶⁾ Britsch Noord-Borneo door H. Zondervan. □

Afb. 13. Bronzen ketel uit Broenei. (Verz. Museum Weltevreden).

Moeroets en Kadajans, nog de Maleiers en de Bisajas, en van de streek langs de Padasrivier de Bisajas, vermengd met Broenei-Maleiers, Doe-soens en Maleiers. Volgens dezen schrijver is de bevolking, behalve met Chineesche en Maleische, ook sterk met Arabische elementen vermengd, en zijn er sporen van Hindoe-invloed van Djohor uit aan te toonen, blijkende o.m. uit verschillende steenen, uit die periode afkomstig. De Hindoe-cultuur aan de Westkust blijkt ook uit een steenen Ganesha, den bekenden Olifantgod, in 1921 in Serawak gevonden, volgens Prof. Krom uit de 6e of 7e eeuw, thans in het Serawaksch museum ¹⁾. Volgens Ridley worden de Broeneiers door de oorspronkelijke bevolking „Orang Abai” genoemd. Mogelijk naar de Abaihaven aan de N.W. kust, eens „der Hauptsammelplatz der Piraten” ²⁾. Jacob Jansz de Roy vertelt in zijn Hachelyke Reys-togt na Borneo en Atchin (1691) over de „Neegery Borneo”, dat de „Dorpelingen maaken mede een mengelmoes van alderhande vreemde volkeren uyt/maar 't geen men seldom vint / soo vermengense haar in huuwelijken met d' Viadjes Vrouw-volk” (d.i. Dajaks), en dat de Inwoonders al even „verlekt zijn op de Dogters van de Landsaten als de

„Succadanase Koningen, Princen en andere groote”, omdat die vrouwen „uytermaten blank van kleur / wel besneden van weesen / en seer vernuftig van geest zijn”. □

Van de Chineezzen nu moeten volgens den heer J. F. Snelleman ³⁾ afkomstig zijn de producten van een sedert eeuwen hoogstaande bronsgietskunst, de z.g.n. Broenei-bronzen, zooals er in verschillende buitenlandsche musea ⁴⁾ ettelijke te vinden zijn, maar die in onze collecties tamelijk zeldzaam zijn. Daaronder de typische bronzen draaibassen, gelijk er nog vele in Broenei en omgeving moeten te vinden zijn. □

Dat die speciaal voor de heeren zeeroovers werden gemaakt of wel om tegen de zeeroovers te gebruiken, is aan geen twijfel onderhevig. Maar tegenwoordig doen ze gelukkig dienst voor meer vredelievende doeleinden. □

Toen Ir. L. H. Krol langs de Serawakrivier reisde, bleek het hem, dat de komst van een Europeaan een welkome gelegenheid was om feestelijkheden te organiseeren. De geheele tot de kampong behorende bevolking wordt door kanonschoten bijeengeroepen, eenige varkens en

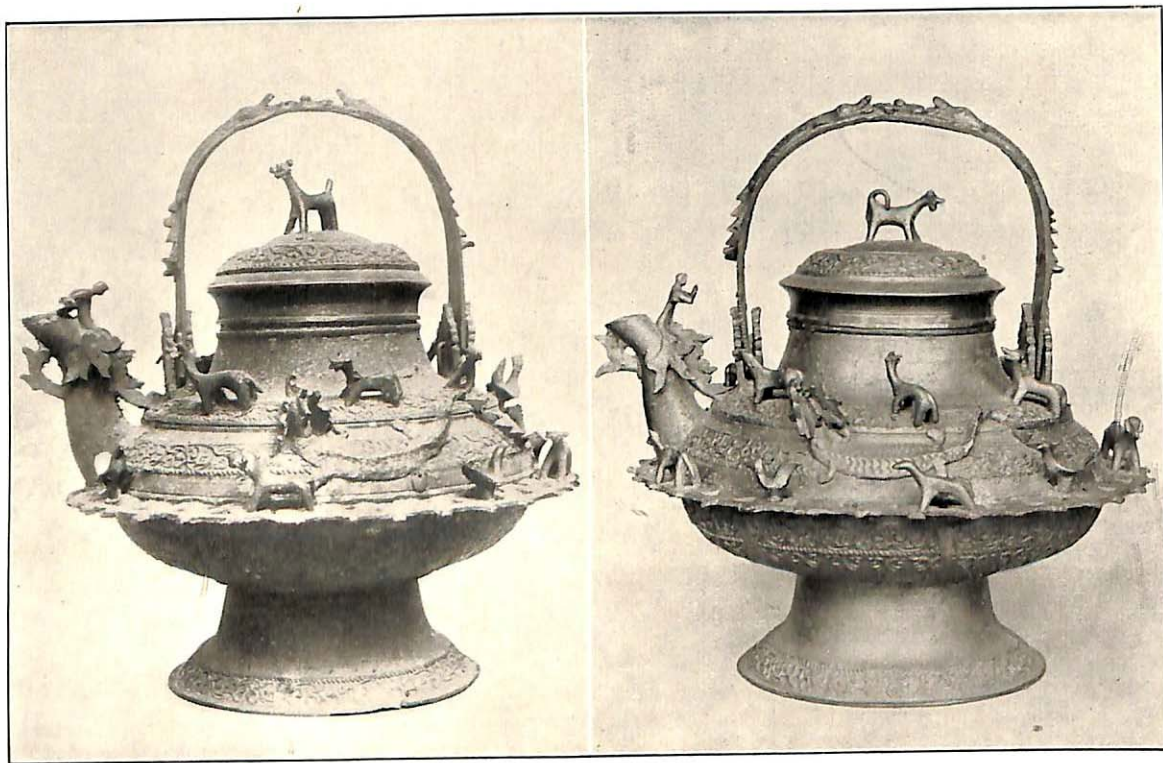
Afb. 14. Bronzen drakengong. (Verz. Museum für Völkerkunde, Basel IIc 1923).

¹⁾ Straits Branch, Royal Asiatic Society (Journal 85, March 1922). □

²⁾ Le Monnier. □

³⁾ Bronswerk van Broenei, (Buiten, 5 Juni 1920, met 8 illustraties). □

⁴⁾ Keulen, Bremen, Dresden, Berlijn, Bazel, Bern. □

Afb. 15. Ketels uit Broenei (links: verz. 's Rijks Ethnogr. Museum Leiden; rechts: verz. Orwitz-Arensma).

kippen moeten het leven laten, toewak en ajar tampi (een soort bier) worden geschonken, een rijke verzameling gongs wordt bespeeld en de meisjes moeten dansen ¹⁾. □

Eertijds moet het gieten van kanonnen in Broenei een bedrijf van gewicht zijn geweest. Hunt ²⁾ zegt, dat brass canon is cast at Borneo Proper en Ridley deelt mede, dat Broenei zelfs beroemd was om zijn kanongieterijen. En in zijn tijd werden er ook nog gegoten. Die kanonnetjes, zegt hij, were formely part of the currency in Brunai, even now, you often hear the price of an article given as so many pikuls, or catties of brass gun. Voor het vervaardigen van deze kanonnetjes werd voornamelijk gebruikt Chineesch kopergeld. Vermoedelijk zal dus ook voor het vervaardigen van de andere koper- of bronsproducten hoofdzakelijk van het in Broenei gangbare kopergeld gebruik zijn gemaakt. Leyden zegt, dat de „Malay population of Borneo proper is not devoid of some arts, particularly of casting brass cannon, in which they are skilfull." Dit was in 1814. □

De Heer J. P. Koster zag vele, wellicht eeuwen oude, kanonnetjes, soms bij hoopjes, in de modder liggen bij het stamhuis van de kampong ³⁾. Hetzelfde vernamen we reeds van Hugh Low in zijn „Sarawak" (1848). Hij zag er liggen, several fine large brass guns without carriages, some of them fifty-six pounders, which have been cast in Borneo in earlier times, others were said to

¹⁾ Ervaringen opgedaan op eene reis naar Serawak, door Ir L. H. Krol (De Mijningenieur, 8e Jrg, Nr. 5). □

²⁾ Sketch of Borneo, or Pulo Kalamantan (1812). □

³⁾ Brief aan het Bat. Gen. v. K. en W. te Batavia, Bijlage V, Notulen van de Alg. en Dir. Verg., Deel LVII, 1919, 7 Aug. 1919. □

have been presented by the King of Spain to former Sultans of Bruni. De lilla's, welke genoemde heer Koster zag, hadden bijna alle een mondopening in den vorm van een drakenkop; ettelijke hadden binnenwerks een doorsnee van 5 inches. Veel schietwapens komen van het befaamde industrieelcentrum Negara in Z. O. Borneo, zooals we lezen bij Hendriks, „Iets over de wapen-fabricatie op Borneo”, maar van kanonnen of lilla's rept hij niet ¹⁾. Deze zijn dus blijkbaar alleen in Broenei of wel in Serawak gemaakt. Men geloof evenwel niet, dat alle bronzen kanonnen, die in Borneo worden gevonden, daar gegoten zijn. Er is veel import bij. In het Leidsch museum zijn ettelijke schietwapens uit Borneo met het stempel „Tower” of „London”, andere weer zijn Negara'sch werk. Captain Mundy veroverde in Broenei in 1846 39 kanonnen, waarvan 19 van brass, en daaronder enkele pracht-exemplaren van Spaansch origine. De langste maten 14 feet 6 inches en waren gegoten in den tijd van Karel III van Spanje (1759—1788) ²⁾. Dr. W. Kükenthal vertelt van gong's, tjanang's en bronzen kanonnen, die bij de Kajans als ruilmiddel dienst deden. Eén kanon droeg het merk Middelburg ³⁾. □

Koper werd te Banjermassin van elders ingevoerd, schreef Hendriks. Maar volgens Koster, die in het Broeneische en Serawaksche geweest is, komt koper juist wel voor in West-Borneo, speciaal Serawak. Volgens Zondervan komt uit Britsch Borneo steenkool, ijzer, goud, zilver en petroleum in groote hoeveelheden, terwijl er ook diamanten, kwikzilver en antimonium voorkomen. Door de inboorlingen worden dikwijls tin-, koper- en cinnoberertsen aangebracht. De brons- en messinggieters van Broenei schijnen wel koper uit eigen bodem gebruikt te hebben, maar vermoedelijk leverde deze lang niet genoeg op voor de kanonfabricatie. □

Een mooi exemplaar van een in Broenei gegoten brass gun vindt men afgebeeld in Exploration of Mount Kina Balu, North Borneo van John Whitehead (London, 1893), een soort draaibas. Een bronzen lilla, vermoedelijk Broeneisch gietwerk, behoorende tot de collectie van den heer en mevrouw Orwitz-Arensma te 's-Gravenhage, en afkomstig uit Lahat Datu, Darvel Bay, B. N. Borneo, wordt afgebeeld op blz. 40. Men lette op de typische toempals aan de beide einden en in het midden, een oer-indonesisch siermotief. Ook in het Rautenstrauch-Joest-Museum te Keulen kan men twee dergelijke bronzen voorladers bewonderen, het grootste met de mondopening in den vorm van een geopenden drakenbek met tanden. (Zie afb. 6). □

Als Inlandschen naam voor zoo'n draaibas uit Serawak geeft de Catalogus van het museum te Weltevreden *rantaka ketjoeboeng* ⁴⁾. Twee van zulke draaibassen ziet men bevestigd vóór op de Koninklijke prauw van den Sultan van Broenei, afgebeeld in de Beschryvinge van de Voyagie door Olivier van Noordt. □

(Wordt vervolgd).

¹⁾ Verh. van het Bat. Gen. v. K. en W., 18e Deel (1842). □

²⁾ Narrative of events in Borneo and Celebes by Captain Rodney Mundy, R. N. (1848). □

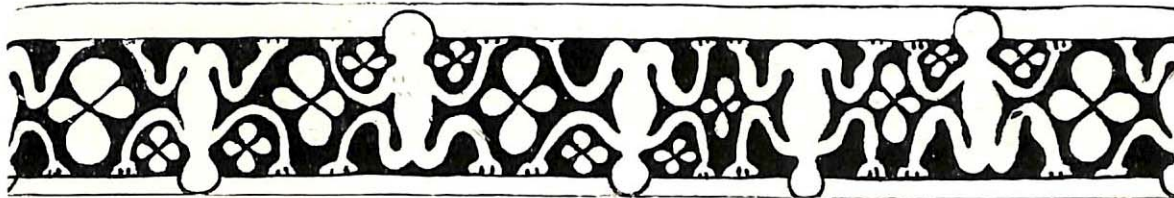
³⁾ Forschungsreise in den Molukken und Borneo (1896). □

⁴⁾ Rantaka is een soort klein geschut van inlandsch maaksel, këtjoeboeng is doornappel, *Datura alba* (Mal. Holl. Wdbk. van J. Pijnappel). Volgens Wdbk. van Prof. van Ronkel resp. draaibaar geschut en plant met giftige zaden. K. kan ook amethyst en verdoovingsmiddel beteekenen en ten slotte is er een figuur van de Wajang-Këlitih, genaamd Ditya Këtjoeboeng, behoorende tot de reuzen en monsters. Wegens de gelijkenis met de bloem van de Këtjoeboeng wordt het mond-stuk van een draaibas ook zoo genoemd. (Nieuw Mal.-Ned. Zakwoordenboek van H. C. Klinkert). □

Tropenkust.

Foto-coll. L. D. Petit.

WONINGBOUW EN ARCHITECTUUR IN NIEUW-GUINEA

door J. A. LOEBÈR JR.

(Vervolg van blz. 16).

I.

WINDSCHEM, PRIMITIEVE WONING EN BOOMWONING.

De eenvoudigste woonplaats is wel het windscherm; niets dan een schuin afdak, aan de voorzijde door twee paaltjes gestut, schuttend tegen wind en regen. De hoofdzaak is dus het afdakje, uit raamwerk en spanten saamgesteld, met behulp van takken en waarbij groote bladeren of ander boschmateriaal de bedekking leveren. Een goed voorbeeld daarvan is te vinden in „Verslag v. d. mil. expl. 1907—3915”, de kampong Oeroemerik aan de Koembe-rivier, fig. 123. □

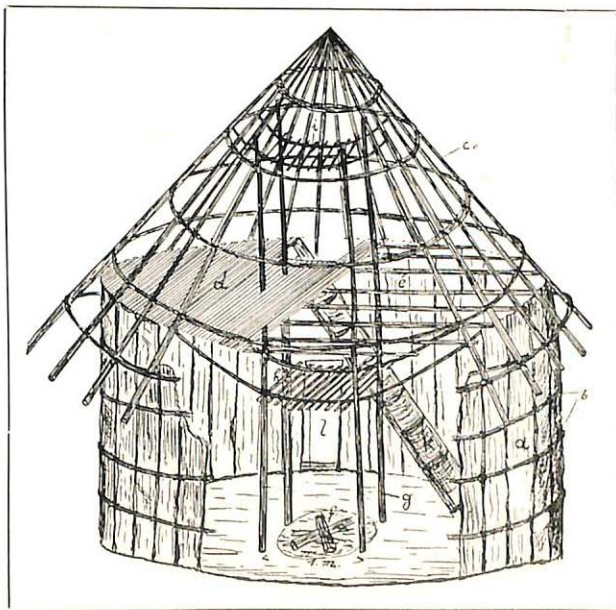
Maar dat dak blijft het overheerschende motief van bijna alle woningen in Nieuw-Guinea. Het is en blijft het hoofdbestanddeel van alle woningen en vooral in de grootere gebouwen voor gemeenschappelijke doeleinden is steeds het dak het meest in het oog vallende deel, het schuttende en beschermende gedeelte, het belangrijkste van *het huis*. □

Soms is zelfs de woning niets anders dan een dak op palen! □

Zoo vermeldt Dr. Paul Wirz ¹⁾ van Komadeo: „Einige der Dächer sind von fabelhafter Grösse und alle ohne Ausnahme mit Eukalyptusrinde bedeckt. Die untere horizontale Dachkante berührt oft nahezu den Boden, während sich die andere drei bis vier Meter über diesem erhebt.” □

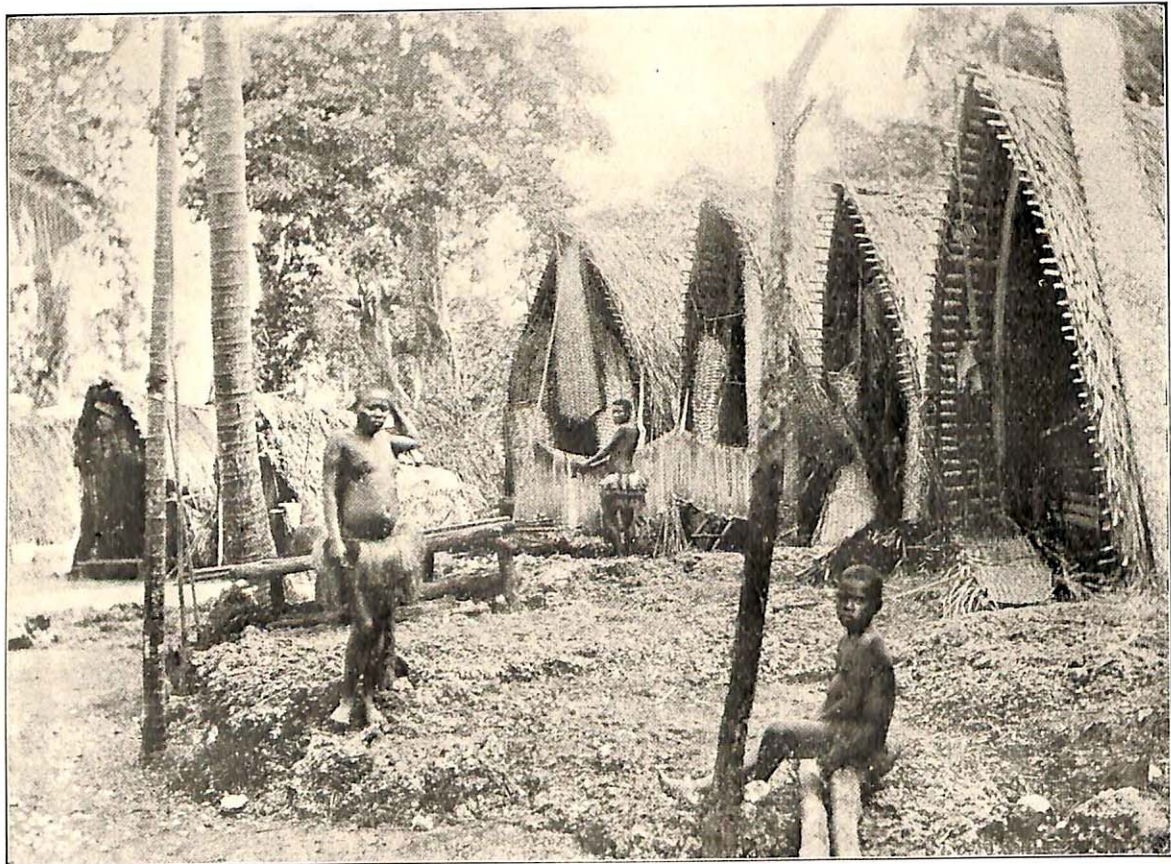
Maar natuurlijk geeft Nieuw-Guinea weer uitzonderingen te zien. □

Daar zijn bijv. de dwergenwoningen, waarvan afb. 8 een goed denkbeeld geeft en die in het Nederlandsche en het Engelsche deel

¹⁾ Dr. Paul Wirz. Dämonen und Wilde in Neuguinea, 1928. Stuttgart, blz. 85. □

Afb. 9. Schema van een bijenkorfhuis der Pygmeën van Centraal N. G. (Naar Paul Wirz, Nova Guinea Vol. XVI, 1924. Pl. XIII).

Afb. 10. Dakhuizen uit een dorp aan de Kiriwina. (Uit „Papua in B. N. G. by J. H. P. Murray". Blz. 119).

van Nieuw-Guinea voorkomen. Kubusvormige woningen. Het zijn zeer simpele konstructies, paalwerk in de hoeken, wanden van geregen of gevlochten bladwerk. Een schuin aflopend dak met onregelmatig gelegde bladeren. De grond — Mutter Erde — is met duimdik zand bedekt en om bij overstromingen het wegspoelen te beletten, is er een stuk hout, als drempel, voor de deur gelegd. Deze deur dient als ingang, als venster en als ventilatie. Het eene huis is tegen het andere gebouwd en zoo is het miniatuur-gehucht, op een beschutte plaats opgericht, uit een reeks van kubussen gevormd, hier menschenwoningen genoemd. Elk jong paar, dat de nederzetting verrijkt, vult het getal kubussen aan. Dus heerscht hier schijnbaar niet de strenge scheiding van geslachten? Toch maken de bewoners van deze meer dan simpele woningen in het Engelsche Mimika-Distrikt mooie gebruiksvoorwerpen ¹⁾. □

In Wamberi-Merbiri, een dorp der Tapiro-Pygmeeën, vermeldt Wollaston (blz. 204) langwerpige hutjes, die op korte palen staan. □

Voor Ned. N.-Guinea vindt men in de waarlijk-prachtige foto-collectie van Goossen, in het Koloniaal Instituut te Amsterdam gehuisvest, interessante aanvullingen. □

Uit West Nieuw-Guinea, n°. 9055, een verplaatsbare kampoeng aan de Inaboeka. De hier

¹⁾ A. F. R. Wollaston, Pygmies and Papuans. London 1912, blz. 144. □

afgebeelde woningreeks is dus verplaatsbaar, wat bij de voorafgenoemde Engelsche kubushuizen eveneens zeer waarschijnlijk is. Het matwerk wordt er afgenomen, de palen meegepakt en op een andere plaats wordt het nieuwe gehucht opgebouwd; dus zou men met zeker recht hier mogen spreken van nomadischen woningbouw. Ook de foto n°. 9054 beeldt een dergelijke kampoeng af aan den Oemar (W. N.-G.). ☐

In het Verslag v. d. militaire exploratie v. N. N.-G. 1907—1915, Weltevreden 1920 is zoo 'n verplaatsbare kampoeng op blz. 293 goed beschreven: ☐

„Tusschen Mimika en de Etna-baai waren de menschen op het nomadenleven ingericht. Zij voeren hun huizen als het ware steeds mede. Enkele korte gevorkte stijltjes, vluchtig in den grond gestoken, een nok er op en daartegen en op verschillende gereedgemaakte matten als omwanding en dakbedekking. Elke familie voert haar eigen huis mede en bouwt dit tegen de woning van den buurman aan. Zoo ontstaan lange rijen kamers, die bijv. aan de Omba-R. een lengte van 200 M. bereiken. Het eenige meer degelijk gebouwde huis is het feesthuis, dat in bijna elk dorp aangetroffen wordt en op palen is gebouwd.” ☐

Een afbeelding (fig. 130) toont zulke zwerverswoningen aan de Oemar R. (Z.-W. kust). ☐

Onder de tijdelijke woningen moet vooral een..... dansdorp in het Goilala-Distrikt (Eng. N.-G.) worden vermeld. De bewoners van verscheidene dorpen vereenigen zich om gemeenschappelijk dit dansdorp te bouwen. Volgens de afbeelding bestaat het uit twee rijen langwerpige hutten, precies in de rij geplaatst. Hier worden de gasten gehuisvest en na het dansfeest staan de hutten verlaten ¹⁾ en worden aan hun lot overgelaten. Men ziet daaruit, wat de danslustige Papoea's voor hun dansen over hebben. ☐

Ronde woningen komen eveneens voor, bijenkorf-vormig ²⁾ voor de helft uit het dak bestaande. ☐

Weer in de collectie Goossen is zulk een hut (n°. 9089) op het Frederik Hendrik eiland (Z. N.-G.) als foto aanwezig. N°. 8948 uit Z. N.-G. geeft een kampoeng der Berg-Papoea's te zien: ronde hutten met schuin oplopend dak, op lage palen geplaatst. De plaatsing der hutten is onregelmatig. In Nova Guinea, Vol. III, heet het op blz. 128 „In Netherl. N. G. *permanent dwellings* of importance are built *on poles*; only the most primitive dwellings have the earth as a floor.” ☐

De Kock ³⁾ schrijft blz. 163: „Ook de huizen hebben een vorm, dien, voor zoover mij bekend, nog niet in N.-Guinea is gezien. Zij zijn rond met een doorsnede van 3 tot 5 meter en staan op lage palen, zoodat de vloer op ongeveer 1 meter van den grond komt. De wand is 1.5. tot 2 meter hoog en opgetrokken van gehalveerde boomstammen, die tegen elkaar aansluiten. Het dak is kegelvormig, steekt een halve meter over den wand heen en wordt gemaakt van een dubbele laag met rottan aan elkaar geregen pandanbladen. Op den top staat, als een bliksemafleider, een $1\frac{1}{2}$ meter lange rotanspits. Licht en lucht kunnen alleen binnenkomen door één enkele opening, tevens als deur dienstdoende, die slechts $\frac{3}{4}$ meter hoog en $\frac{1}{2}$ meter breed is en vlak onder den overstekenden dakrand is aangebracht”. ☐

Uit deze uitvoerige beschrijving blijkt dus, dat de wand vrij stabiel moet zijn en uit gehalveerde

¹⁾ Territory of Papua. Annual report. 1925-1926. No. 761, blz. 112. ☐

²⁾ Men denke daarbij aan de bijenkorf-woningen, op hooge palen, op Enggano en aan dezelfde vormen zonder hooge palen, die sporadisch op Timor voorkomen. ☐

³⁾ M. A. de Kock. Eenige ethn. en anthrop. gegevens omtrent een dwergstam in het bergland v. Z. N.-G. (Tijdschr. Aardr. Gen. 2 ser. XXIX, 1912). Fig. 3. ☐

Afb. 11. Wachthuis. (Uit J. W. Lindt, *Pitturesque N. Guinea*. London 1887, Plt. XIV).

boomstammen bestaat en dat deze ronde hutten belangrijk mogen worden genoemd. Opmerkelijk is de aanwezigheid van een bliksemafleider. ☐

Dr. Paul Wirz¹⁾ is wel het uitvoerigste over deze bijenkorf-hutten (blz. 95). „Nur ein Typus von Hütten ist vertreten, ein tonnenförmiger Rundbau van $3\frac{1}{2}$ —4 m. Durchmesser, und $1\frac{1}{2}$ —2 m. Höhe, auf welchem das kegelförmige, stets mit Gras bedeckte Dach aufsitzt. ☐

Auch die Pěšěchem besitzen solche Hütten, daneben werden aber, und zwar in der Mehrzahl kleine, und im Grundriss rechteckige Hütten auf Pfählen²⁾ gebaut van ca. 2×2 m. Bodenfläche (blz. 96). Auf alle Fälle ist es eine höchst merkwürdige Erscheinung, dass dieser ethnisch so primitive Stamm der Pěšěchen zwei vollständig verschiedene Typen von Wohnhütten besitzt. Einen ähnlichen Hüttenbau wie die Eingeborenen von Central Neu-Guinea besitzen hingegen die Goliath-Pygmäen im Quellgebiet des Eilanden-rivier. Auch die Dimensionen stimmen beiderorts überein und es scheint der einzige Unterschied, darin zu bestehen, dass die Hütten der Pygmäen durchwegs einen künstlichen Boden, ca. 1 Meter über der Erde besitzen und statt dessen der Dachboden fehlt. Dementsprechend ist dann auch der Raum im Innern der Hütte weniger hoch. Dieser unter dem Fussboden befindliche Raum dient hier zum Unterbringen von Brennholz und der Tags über frei herumlaufenden Dorfschweine . . . Einen weiteren Unterschied zwischen den Hütten der Papuas van Central Neu-Guinea and derjenigen vom Goliath-Gebirge weist sodann auch die Dachbedeckung auf, die bei den Erstgenannten stets aus Gras, im Goliath-Gebirge hingegen aus einer doppelten Lage van Pandanusblättern besteht.” ☐

Feitelijk bezitten dus de eene soort der bijenkorfhutten een . . . kelder, de andere een vliering of zolder, die ook als slaapplaats dient. ☐

Afb. 9 geeft het door Dr. Wirz op Pl. XIII afgebeelde schema te zien. Een wand van planken, deels in den grond gedreven en met rotan en lianen verbonden. Daarop rusten de dakspanten met gras bedekt. Zonderling is, dat bij deze ronde hutten de stuttende middenpaal ontbreekt, doch waarbij den bouw voorloopig aanwezig is. A. is de wand-kovar, b. bindsels, gavoe, c. daksparren, d. zolder-oembela, e. balken van den zolder, f. haard-endō, g. vier steunpalen, die het dak (polan) en het rooster-tiroe steunen, dat boven den haard is aangebracht, i. hetzelfde voor den zolderhaard, k. trappaal-tan, l. deuropening-tō, weg. ☐

(Blz. 98.) Mannen en vrouwen wonen gescheiden.³⁾ De vrouwenhutten toonen één opening, die der mannen twee, die met ingeschoven staven gesloten kunnen worden. Deze ronde hutten zijn volgens Dr. Wirz (blz. 97) als „ältester Haustypus” in Neu-Guinea te beschouwen. ☐

Bij dezen bijenkorfvorm speelt het allesomvattende dak een bijzondere rol. Niet echter in decoratief opzicht, want het dak is noch leelijk, noch mooi, het is eenvoudig praktisch, daar het tegen regen en hitte beschermt. ☐

Fig. 10 vertoont dakhuizen uit Eng. N.-G., die inderdaad ook een zeer bijzondere waarde in decoratief opzicht hebben. Die hooge, opstijgende daken, in dezelfde richting neergezet, als 't ware front makend rond het plein, zijn buitengewone dingen. Artistiek ook is het uitsteken der vele dunne daklatjes, waarmee het groote dak is samengesteld. ☐

¹⁾ Nova Guinea. Vol. XVI. Ethnogr. Leiden 1924. ☐

²⁾ Waarover hij echter verder zwijgt. ☐

³⁾ Hoe streng dit op N. G. gehandhaafd wordt, blijkt uit een bericht uit de Tilburgsche Missie annalen, 1925, blz. 104: „Het hoofdvertrek (woning te Assike) in het midden is voor de mannen, rechts en links daarvan heeft men een lang, smal vertrek, zoo lang als het huis en ongeveer anderhalve meter breed. Dat zijn de vrouwenverblijven. In den wand zijn een paar gaten uitgespaard, waardoor de vrouwen gemakkelijk eten en andere zaken aan de mannen kunnen overreiken. ☐

De woningen zijn van voren open. In het midden ziet men op hoe simpele wijze de toegang afgesloten wordt. Dit is voldoende, want we zijn hier onder „wilden”. ☐

Met de boomwoningen betreden we een hoogst eigenaardig gebied, typisch voor Nieuw-Guinea, omdat deze woningen bijna nergens zoo veel voorkomen, als juist op dit uitgestrekte eiland. Men vindt ze in het voormalige Duitsche, in het Engelsche en het Nederlandsche gedeelte. Het spreekt vanzelf, dat juist dit woningtype bijzondere aandacht getrokken heeft en niet alleen, omdat deze huizen van verre reeds zichtbaar zijn. Men heeft ze zelfs opgevat als het eerste woningtype en ging daarbij van Europeesch standpunt uit. In Robinson Crusoe en andere verhalen van schipbreukelingen zocht de gestrande mensch dadelijk zijn toevlucht in een boom, om voor nachtelijke aanvallen van roofdieren beveiligd te zijn. Maar dit motief moet op Nieuw-Guinea wegvallen, omdat deze diersoorten in de Australische fauna ontbreken. ☐

Ook lijken mij de moeilijkheden, om zoo'n huis in een hoogen boom te bouwen, zoo verbazend groot, dat het volmaakt onjuist wordt, hier een primair stadium op woninggebied te gaan aanwijzen. Primair is ongetwijfeld de hut onmiddellijk op den grond geplaatst. ☐

Volgens afbeeldingen wordt van zoo'n hoogen boom een gedeelte afgekapd en op de stomp een groot raamwerk geplaatst, waarop het verdere deel van de woning wordt gebouwd. Soms ontbotten de overblijvende takken en omringen de woning met groen. Gelijk afb. 11 te zien geeft, is somtijds een platform op het dak gebouwd om van het hoogste punt een vrij uitzicht te hebben. ☐

Juist omdat het hier zoo'n ongewoon woningtype geldt, laat ik, te beginnen met het voormalige, Duitsche gedeelte, de door mij gevonden vermeldingen volgen. ☐

Dr. Walter Behrmann ¹⁾ beeldt een groot boomhuis af in de nabijheid der Nederlandsche grens, dat op *verscheidene boomen* is gebouwd. ☐

Hugo Zöller ²⁾ roemt de boomwoningen of boomvestingen in de Kei-dorpen, als zeer merkwaardig, omdat ze volgens zijn weten verder in het voorm. Duitsche binnenland niet voorkomen. ☐

Dr. M. Krieger ³⁾ beeldt een boomwoning bij Finsch-Hafen af. Hier en daar komen deze ook aan de Hoean-Golf en in de Kei-dorpen ten Noorden van Finsch-Hafen voor, met platforms en toegankelijk langs een touwladder, die gemakkelijk kan worden opgetrokken. ☐

Wat deze eigenaardige woningtypen in Eng. Nieuw-Guinea betreft, roemt hij die in het dorp Gewadarroe aan de Moesa-rivier, als de beste in het Britsche deel. In de Rawdon-Baai en in den oostelijken hoek van de Collingwood-Baai, bijv. in het dorpje Higiboe de woningen, die dikwijls 15—20 M. hoog in boomen gebouwd zijn. In Kaitapoe komen deze ook voor, doch zij zijn slechts in oorlogstijd bewoond. Ook zuidoostelijk van Port Moresby, in de uitloopers der Astrolabe-Bergen, vindt men veelal boomwoningen in de dorpen. In het gebied der Seme-stammen, die veel van de oorlogszuchtige Manoekoeroe's en Garia's te lijden hebben, zijn vier woningen in *één grooten boom* gebouwd, bij de Weiboeri's zelfs elf. ☐

J. W. Lindt ⁴⁾ beeldt de boomwoning af uit een Koiari-dorp bij Bootless Inlett op pl. XIV, die hier als afb. 11 is te vinden. ☐

¹⁾ Dr. Walter Behrmann, Im Stromgebiet des Sepik, Berlin, 1922, blz. 327. ☐

²⁾ Hugo Zöller, Deutsch-Neuguinea, Stuttgart 1891, blz. 19. ☐

³⁾ Dr. M. Krieger, Neu-Guinea, blz. 152, 279—281. ☐

⁴⁾ J. W. Lindt, Pittoresque New Guinea. London, 1887. ☐

J. H. P. Murray ¹⁾ illustreert eveneens een dergelijke woning bij de Koiari's van Port Moresby, ditmaal zonder platform op het dak, doch even hoog gebouwd. ☐

W. Beaver ²⁾ schrijft over een boomwoning met verbazend lange ladder. Deze woningen worden als uitkijk of observatieplaats gebruikt. Volgens de afbeelding is dit boomhuis verstolen in het bosch gebouwd, tusschen andere boomen in. ☐

Ook J. Chalmers ³⁾ kent de boomwoningen der Koiari's en beschrijft twee exemplaren, waarvan er een een „Dobo” voor vrouwen is. ☐

Voor het Nederlandsche deel geeft het „Verslag v. d. militaire exploratie, N. N.-G. 1907-1915, Weltevreden 1920” bijzondere gegevens. Schets 6 beeldt een boomwoning af nabij de Ladang Sagoematoh (Vogelkop), schets 7 een op Ladang Arné (Vogelkop). „De huizen werden dikwijls zonder verdere ondersteuning op een afgeknotten boomstam 3—10 M. boven den grond gebouwd; ook wel werden nog palen ter ondersteuning toegevoegd. De kleinere huizen waren soms slechts 4 M². groot, de grootere 4 à 10 M. bij 4 à 6 M. Deze telden 3 vertrekken, waarvan het middelste van vuurhaarden was voorzien. Dikwijls gebeurt het, dat de afgeknotte boom weer uitbot en takken vormt, zoodat zulk een huis het aanzien krijgt van als een vogelnest in den boom te zijn gebouwd” (blz. 284-885). Ook vindt men op fig. 128 een goed gebouwde woning van de Boven-Digoel, die op palen en op boomstammen rust, op fig. 138 een boomhuis in het Boekmadah-gebergte (Vogelkop), op fig. 139 een te Maori (Vogelkop). Bij Kisi (Mokkofiang) staat eveneens een boomwoning (blz. 290). ☐

H. Cayley-Webster ⁴⁾ beeldt een boomwoning van het Ysabel-eiland af. ☐

In ieder geval is de oogst op dit gebied niet zeer groot, wanneer men aan de reusachtige oppervlakte denkt. ☐

Het schijnt, dat in het Oosten van Nieuw-Guinea, het Britsche deel, de boomwoning het meeste voorkomt. En dit mag geen verwondering wekken. Zooals uit de volgende hoofdstukken blijken zal, staat ginds in het Oosten de woningbouw belangrijk hooger dan in het Westen. En in een boom een bewoonbaar huis te bouwen, is een opgave, die waarlijk niet gering is. ☐

In ieder geval spreekt de boomwoning op Nieuw-Guinea van de onveiligheid, die ginds overheerscht heeft en er wellicht nog overheerscht. In dorpen in het Engelsche gebied vindt men twee boomwoningen in een gehucht van vier woningen. En deze woningen werden voorzien van eetwaar, ook en vooral van oorlogsmateriaal, pijlen en werplansen. ☐

Het werden citadellen, zooals het bij de Engelsche schrijvers heet, vestingen. Doch in de koloniale literatuur moet men niet alles woordelijk opnemen! ☐

Is er bijv. water in deze hooggelegen nesten? Water, voldoende om het eenige dagen uit te houden? ☐

Wanneer men onze afb. 11 goed bekijkt, dan krijgt men een minder bevredigend idee van deze „citadellen”. Na eenige bijslagen zakt zoo'n vesting om en indien door de pijlschoten der verdedigers het hakken gevaarlijk wordt, is het alleszins mogelijk door een opgestapeld brandje de „vesting” ten val te brengen. ☐

Deze Papoea'sche „forten” verklaren het karakter van den gindschen „oorlog”. Een vluchtige

¹⁾ J. H. P. Murray, Papua or B. New Guinea. London, 1912, blz. 152. ☐

²⁾ W. Beaver, Unexplored New Guinea. London, 1920, blz. 48. ☐

³⁾ J. Chalmers, Pioneer life and work in N. G. London 1895, blz. 67. ☐

⁴⁾ H. Cayley-Webster, Through New Guinea and the Cannibal Countries. London 1898, blz. 126. ☐

sneltocht met meer of minder goed gevolg. De bewoners vluchten in de boomwoning en na een, twee dagen op z'n hoogst zijn de aanvallers afgetrokken. Voor een langer beleg missen zij de ambitie! ☐

Deze boomhuizen zijn in onzen tijd m. i. eenvoudig observatiepunten geworden, vandaar, dat ze *in het gebergte* in 't geheel *niet* voorkomen. ☐

Natuurlijk is het te betreuren, dat dit onderwerp, evenals zoo vele op Nieuw-Guinea, niet zorgvuldiger is bestudeerd, want zooals wel uit het vermelde gegeven van Chalmers blijkt, is bij den bouw dezer woningen rekening gehouden met de Papoea'sche adat: de scheiding van mannen en vrouwen. Hij vermeldt uitdrukkelijk een „Dobo” voor vrouwen, wat zeggen wil, dat zelfs in tijden van nood *mannen en vrouwen gescheiden moesten blijven*. ☐

Men zal aan deze boomhuizen slechts een bijzondere waarde, als observatiepunten moeten toekennen. ☐

Krieger ¹⁾ vermeldt bijv.: „In der Goodenough-Bai erblickt man oft auf hohen Felsen Sennhütten ähnlich erbaute kleine Hütten, die die Eingeborenen auf leicht aufziehbaren hölzernen Leitern erklimmen. Diese Häuser sind für Verteidigungszwecke mit Waffen versehen und wohl nicht ständig bewohnt.” ☐

Dr. Van der Sande ²⁾ schrijft: „On Lake Sentáni watch-houses, *ōbé*, are found, where boys and men do not only meet and sleep, but where also a regular watch is kept.” ☐

Ook hier wachthuizen om naar een mogelijken vijand te spieden en zoo lijken mij deze boomhuizen minder citadellen of vestingen te zijn, doch vooral observatiepunten om de nadering van den vijand te kunnen zien. ☐

In ieder geval zijn deze boomwoningen uitsluitend woningen voor enkele personen. Dorpswoningen zijn het geenszins. En toch geeft het gegeven van Dr. Walter Behrmann te denken! Dit groote huis, door hem vermeld, is stellig een woning voor verscheidene bewoners op meer dan een boom gebouwd. En vormt dit niet het prototype der latere paalwoningen? ☐

In deze bespreking zijn alleen de bijzondere woningsvormen besproken. Want vrijwel overal komt verspreid de langwerpige woning voor met meer of minder driehoekig dak, vooral in de kuststreken. ☐

II.

PAAL- EN DORPSWONINGEN.

Over het voorkomen van woningen, die wel of niet op palen gebouwd zijn, werpt het volgende bericht uit het Verslag v. d. mil. exploratie, blz. 286 eenig licht. ☐

„Merkwaardig was het verschijnsel, dat tusschen de Noordwest R. en Mimika, waar nog overal aan den benedenloop der rivieren de huizen op palen waren gebouwd, aan den bovenloop de huizen zonder verhooging op den grond stonden, terwijl nog verder in het binnenland, in het gebergte, weder paalwoningen gezien werden.” ☐

Het is weer echt in den stijl van Nieuw-Guinea, houvast vindt men er zelden. Deze waarneming van militaire zijde werpt alle theorieën over de paalwoningen omver ³⁾. ☐

¹⁾ Krieger e. v. blz. 279. ☐

²⁾ Dr. J. G. v. d. Sande, Nova Guinea, Vol. III, blz. 255. ☐

³⁾ Zie ook blz. 53 e. v. ☐

Afb. 12. Kampoeng Siari. Foto-coll. Kol. Inst. 7768.

Afb. 13. Kampoeng Wari. Foto-coll. Kol. Inst. 7769.

Wel staat vast, dat de grootere woningen van deze soort stellig dorpswoningen zijn, een grooter aantal bewoners huisvesting verleend. □

Zulke huizen in zee bouwen, te zorgen, dat ze bestand zijn tegen storm en golfslag, het was een onmogelijke opgave voor een klein getal menschen; een grooter aantal moest zich vereenigen om een dergelijk bouwwerk met gezamenlijke krachten op te richten. Eerst met echten gemeenschapszin was dit mogelijk en daarom mag m. i. wel de vraag worden gesteld, of het bouwen dezer groote huizen niet in een later ontwikkelingsstadium mag worden geplaatst, in den tijd, toen de Papoea-maatschappij een vrij sterk kommunistisch karakter had gekregen. Dit in tegenstelling met de enkele gezinswoningen. □

In elk Papoea-gehucht zijn een of meer gebouwen te vinden, die zich of door groote afmetingen, door zeer verzorgde bewerking of bijzonderen vorm onderscheiden: de gemeenschapsgebouwen, die voor allerlei doeleinden dienen ¹⁾. Zelfs daar, waar de woningen verwaarloosd zijn, steken deze gebouwen boven alles uit, zijn voor de gindsche verhoudingen hetzelfde, wat in onze eenvoudige, middeleeuwsche stadjes de hoog opstijgende kerk geweest is. □

Door de ernstige onderzoekingen van Dr. Paul Wirz is het kommunisme onder de Papoea's beter bekend geworden. Bijv. onder de Marindineezen is van een omlijnd familieleven weinig te vinden. De man en vader slaapt meestal in het mannenhuis; de zoons verlaten met hun zevende jaar reeds het ouderlijk huis. De pas getrouwde vrouw moet de eerste twee nachten ter beschikking staan van alle dorpsbewoners, waarmee haar plaats als eigendom der gemeenschap duidelijk wordt aangeduid. Wordt er een nieuwe woning gebouwd, zoo is zij het weer, die ter beschikking der helpers moet zijn. Juist in een dergelijke maatschappij kan het oprichten van groote gemeenschaps- en dorpsgebouwen in gebruik komen en zich ontwikkelen tot de waarlijk zeer bijzondere exemplaren die op Nieuw-Guinea zijn te vinden. □

Bovendien bezit de paalwoning aan den rand van het strand gebouwd bijzondere voordeelen. De

¹⁾ Zeer terecht zegt Dr. Wirz (Nova Guinea XVI, blz. 95): „Über Zweck und Bedeutung derselben herrscht aber in der Litteratur die grösste Verworenheit und Unklarheit. Jünglings- und Männerhäuser, die Wohnstätte der Häuptlinge, und selbst die sog. Geisterhäuser, werden meistens mit einander verwechselt, oder vollständig unbegründet mit einander in Beziehung gebracht.“ □

Afb. 14. Voorraadschuren voor yams te Kiwina. Naar Seligmann. Pl. LXXVII.

huiselijke afval — dit delikate punt bij de meeste inlandsche woningen — wordt door ebbe en vloed verwijderd. De paalwoning biedt een ongedachte bescherming tegen onverwachte aanvallen ¹⁾. Door de hooge ligging en het verblijf van inwoners op de platforms, die zelden ontbreken, kan de nadering van den vijand moeilijk onopgemerkt blijven. Van het land uit is een aanval haast onmogelijk, terwijl een aanval met prauwen weinig kans van slagen heeft. Ook verkeerren, waarop Dr. Paul Wirz in het bijzonder gewezen heeft, de zeebewoners in belangrijk gunstiger positie dan de landbewoners. Deze zijn verplicht te leven van de opbrengst van het bosch en van hun kleine ladangs. Daarentegen bezitten de eerste daarbij ook het groote voordeel van de vischvangst, die hen sterker, krachtiger doet zijn dan de landbewoners. Een niet minder te waardeeren voordeel is, dat zij, op het water gewend, in hun groote prauwen grootere afstanden te water kunnen afleggen dan de landbewoners door moeras of rimboe. □

De mooiste en tevens de meest bekende zijn de schildpadvormige huizen aan de Noemfoorsche

¹⁾ Berigten v. d. Utrechtsche Zendingsver. 1869. X. blz. 181. „De huizen (op Meoswaar), die op palen gebouwd zijn, gelijk zij zeggen, tot meerdere veiligheid tegen de aanvallen van vijandige stammen. . . .”

kust. De Clercq en Schmeltz ¹⁾ zeggen op blz. 54 in een noot: „Voor dien vorm van het dak heeft men in het Noemforsch een woord: *wéwaoe*, afgeleid van *waoe* — schildpad.” Het begrip „schildpad-dak” is dus blijkbaar van inlandschen oorsprong en ongetwijfeld is bij den bouw gedacht aan het schuttend karakter van het rugschild ²⁾. □

Het geraamte van het dak bestaat niet uit rechte spanten, zooals bij alle andere inlandsche woningen, in en buiten Nieuw-Guinea, gebruikelijk is. Neen, gespleten bamboelatten worden rondgebogen aangebracht en vormen na de bedekking het zoo typische schildpaddak. □

Verder (blz. 54) „dat in vele kampongs van Waropèn op eene zijdelingsche uitbouwing aarde is aangebracht, alwaar enkele groenten voor dagelijksch gebruik worden geteeld.” Deuren, die op pennen draaien, worden in enkele streken aangetroffen (Fig. 6 en 7). □

Finsch ³⁾ beschrijft de dorpswoningen van Doreh aldus (blz. 97): „Nächst der Frauwen verdienen besonders noch die Häuser Aufmerksamkeit, so roh dieselben auch immerhin sind. Dieselbe variiren in der Länge von 60 bis 70 Fuss, bei einer Breite von 20 bis 25 Fuss und sind auf Pfählen, die bei der Flutzeit nur eben über den Wasserspiegel hervorragen, erbaut. Auf diesen ruht eine Diele von Baumstämmen Die Seitenwände der Häuser sind von Brettern oder Baumrinde, das Dach ist von Atap-Blättern gemacht, und hat meist eine Höhe von 15 bis 20 Fuss. Der eine Giebel, dessen Spitze etwas in die Höhe läuft, ist der See zugekehrt und hier ist meist der Aufenthalt der Männer, während der hintere Giebel nach der Landseite zusteht. Hier wird auch gewöhnlich mittelst einer Brücke die Verbindung mit dem Lande hergestellt. Jedes Haus (blz. 98) ist durch einen etwa 10 Fuss breiten Gang längs der Mitte in zwei Hälften geschieden, die jede wieder in kleinen Wohnungen abgetheilt sind, in denen eine ziemliche Dunkelheit herrscht, da keine Fenster existieren. In der Mitte eines solchen Gemachs ist meist ein Feuerherd aangebracht, und da, wie gesagt, keine Oeffnungen vorhanden, so ist der Aufenthalt darin für einen Europäer kaum möglich, während der Papu sich sehr behaglich in dem Qualm befindet. Neben jedem Hause ist oft noch ein kleineres aangebracht, welke ganz in der Form desselben nur ein Gemach enthält und den Wittwen und ihren Kindern als Wohnung dient, während das grosse eine ganze zahlreiche Familie beherbergt, die ausser den Frauen und Kinder oft aus 20 Männern besteht.” □

Dr. Van der Sande wijst nog op de beteekenis der platforms van deze zeewoningen ⁴⁾. □

„Of Geelvink Bay no community houses are known, the front platforms of the common turtle-shaped dwelling houses serving as meeting places for the men, as is also reported by Haddon (1900, 421) of the long houses on the Fly River.” □

Mr. Lorentz ⁵⁾ beschrijft deze schildpadwoningen ook als boothuis. „De huizenbouw in de Geelvinkbaai is geheel verschillend van die der andere Papoea's en heeft een eigenaardigen vorm, die wel eens wordt aangeduid met het woord schildpadvormig, hoewel het woord niet zeer juist is gekozen. Het huis is op palen gebouwd en vrij lang; het middengedeelte wordt ingenomen door een groote ruimte, waarin in gewone gevallen een vaartuig ligt, dat een vijftigtal personen kan

¹⁾ F. S. A. de Clercq en J. D. E. Schmelz, Ethnogr. beschr. v. d. W.- en Noordkust v. N. N.-G. Leiden 1893, blz. 51.

²⁾ Veelzeggend is het bericht in Utrechtsche Zendingsber. 1872, XIII, blz. 203. „Deze daken hebben den vorm van een schildpad, terwijl het schild van het dier ook in sommige huizen aan het achtereinde van het gebouw wordt opgehangen.”

³⁾ Otto Finsch, Neu-Guinea und seine Bewohner. Bremen, 1865. □

⁴⁾ Van de Sande, 1 c. blz. 281. □

⁵⁾ Mr. H. A. Lorentz, Eenige maanden onder de Papoea's. Leiden 1905, blz. 209-210. □

Afb.15 Een huis in de Oost-Afd. v. E.N.G. Naar „W. N. Beaver, Unexplored N. G. Fly-rivier.” London 1920, blz. 288.

bevatten. Dwars op deze ruimte komen verscheidene kamertjes uit voor de bewoners; het geheel wordt gedekt door een langwerpige puntig dak.” Het laatste zal wel minder juist zijn, evenals de twijfel aan den naam van het typische dak, dat ook de Engelschen turtle-shaped noemen. ☐

Hoewel sporadisch komt deze schildpadvorm toch ook elders voor. ☐

Bij Tillema ¹⁾ afbeeldingen van dergelijke woningen te Seroei (eiland Jappen), Seligmann ²⁾ beeldt een woning te Misima af, welker dakvorm sterk aan die van de Geelvinkbaai herinnert en Tappenbeck ³⁾ een dergelijke uit Raboen (Gaussbocht), die wel is waar een „Tabuhaus” is, maar denzelfden dakvorm heeft. Ook in het Nederlandsche binnenland komt de schildpadvorm voor en wel aan de Barapassi-rivier. ☐

Dorpshuizen van langwerpigen vorm, doch met driehoekig-gestrekt dak treft men ook aan, bijv. langs de Keizerin Augusta-rivier, ter hoogte van de October-rivier. „Men zou ze evenals die in het N. O.-deel van den Vogelkop hordenhuizen kunnen noemen, want zij borgen ± 50 mannen, vrouwen en kinderen. In het 10 × 17 M. groote huis sliepen de mannen in één vertrek, de vrouwen in een andere ruimte, terwijl zich aan elk der beide korte zijden een gemeenschappelijke woonruimte bevond ⁴⁾.” ☐

¹⁾ H. F. Tillema, Zonder Tropen geen Europa. Bloemendaal 1926, fig. 228, tekst 76. ☐

²⁾ C. G. Seligmann, The Melanesians, plaat LXXIX. ☐

³⁾ E. Tappenbeck, Deutsch Neuguinea, blz. 310. ☐

⁴⁾ Verslag v. d. mil. expl. v. N. N.-G. 1907-1915, Weltevreden 1920, blz. 290. ☐

De grootere huizen van de Jabi's in het Weyland-gebergte zijn heel anders ingedeeld. „De grootere huizen bestonden uit een middenvertrek, waar rondomheen kleinere vertrekjes. Het eerste was een tot aan het dak geheel afgesloten binnenruimte met twee toegangen. De andere kamers waren zeer klein, boden nauwelijks ruimte aan 2 personen, sommige slechts aan een persoon en hadden een toegang van buiten, doch stonden niet met het middenvertrek in verbinding. . . .”¹⁾ Het middenvertrek is het verblijf der mannen, in de kamertjes slapen vrouwen. Voor wij de paalwoningen verlaten, om op andere merkwaardige feiten op woninggebied te wijzen, zij nog vermeld, dat in Biroefoe (Ned. N.-G.) hier en daar huizen voorkomen, die op horizontaal op elkaar gestapelde stammen waren gebouwd²⁾. Dit herinnert aan de woonhuizen, die ook in het Oosten van Eng. Nieuw-Guinea voorkomen. Deze rusten op naast elkaar gelegde boomstammen, waaronder een houten vloertje is aangebracht. Dit rust weer op vier goed bewerkte paaltjes en staat ook weer op een platform met korte paaltjes (Fig. 13). ☐

Finsch³⁾ beeldt op blz. 227 twee van dergelijke typische huizen van Fergusson af. ☐

Het zeldzaamste geval is wel een woning aan de Wildemansrivier, die op schuine, gekruiste palen rust. Een merkwaardig onderstel, dat stellig ook buiten N. G. nergens voorkomt⁴⁾. ☐

Een meer staande kruising van de steunpalen is te vinden in schets 5 bij een woning in den Vogelkop (Verslag Mil. expl.). ☐

Even merkwaardig is het feit, dat sporadisch op dit interessante eiland woningen met *twee verdiepingen* voorkomen. Allereerst in het voormalige, Deutsche deel. Zöller⁵⁾ schrijft „Ein Teil der Häuser (Kai-stammen) ist zweistöckig; sie zu erbauen ist selbsterlernte Kunst, denn von den Häusern der Neuguinea-Compagnie besitzt keines zwei Stockwerke.” ☐

Finsch⁶⁾ beschrijft woningen uit Isoeam (Finschhafen) met twee verdiepingen en platforms, terwijl Lorentz⁷⁾ van het Nederl. deel vermeldt: „In het dorp (Maves) werden we in het huis van den korano ontvangen, dat in tegenstelling met de huizen, die wij tot nog toe gezien hadden, uit verdiepingen bestond.” In Nova Guinea⁸⁾ het bijzondere huis aan de Noordkust in het Kaptiaudorp met twee verdiepingen en door Lorentz (tegenover blz. 138 afgeb.). Dit is stellig een ongewoon feit voor de tropen. Men bouwt er steeds in de breedte, doch nimmer in de hoogte. De bijenkorf-woningen in Centraal-Nieuw-Guinea (zie blz. 55) bevatten een zolder, voorzien van een vuurhaard en waar een aantal mannen kunnen slapen. In zekeren zin is dus reeds bij dit oude woningtype het begrip verdieping aanwezig. ☐

Vensters behoren eveneens tot de zeldzame dingen. Licht en lucht komen meestal door de deur binnen. Voor het duister in de woningen schijnt men niet bevreesd te zijn en tegen de muskieten beschermt men zich op enkele plaatsen door de slaappleatsen boven de vuurhaarden aan te brengen. ☐

Wilfred Beaver⁹⁾ schrijft: „Only in two places in New Guinea I have seen anything that

¹⁾ Verslag v. d. mil. expl. v. N. N.-G. 1907-1915, Weltevreden 1920, blz. 291. ☐

²⁾ Verslag, blz. 286. ☐

³⁾ Dr. Otto Finsch, Samoafahrten, Leipzig 1888, blz. 227. ☐

⁴⁾ Annalen Tilburg. 1923, blz. 7. ☐

⁵⁾ Zöller, l. c. blz. 241. ☐

⁶⁾ Dr. Otto Finsch, l. c. blz. 173. ☐

⁷⁾ Lorentz, l. c. blz. 150. ☐

⁸⁾ Nova Guinea, Vol. III, blz. 141. ☐

⁹⁾ Beaver, l. c. blz. 184-185. ☐

Afb. 16. Ajapo. R. E. M. L. Serie 1538—71. H. 29.5 c.M.

might pass for a window or ventilator. One is in the Long Houses of the Girara between the Fly and the Baum and the other in a rather more complete form is in the square houses to be found at the head of the Waria in what was German New Guinea." □

Seligmann¹⁾ beeldt op plaat XLIV een ngove met een raampje in den rieten wand af, terwijl in de foto-collectie van het Kol. Instituut een woning op Jamna voorkomt met een venster (n°. 2499). Tot slot twee bijzondere typen van huisbouw. Bijzonder fraai zijn de Yam-huizen in Kiwina, die in verzorgde bewerking volmaakt gelijk staan met de rijstschuren in de Padangsche Bovenlanden en Bataklanden. Het zijn buitengewoon bewerkte huisjes, een hoogtepunt van het vele mooie werk, dat juist in Eng. Nieuw-Guinea voorkomt (Fig. 14). □

Echter vermeldt Seligmann, blz. 695, uit Omaraka, dat alleen de huizen van hoofden en hunne yam-schuren beschilderde of gesneden planken rijk zijn. Ook het versieren met schelpen is niet iedereen geoorloofd. □

Fig. 15 wordt door den dakvorm belangrijk. De voor- en achtergevels steken puntig naar boven en vermooien ongemeen de lijn van het dak. Dit is regelmatig met gedroogd gras bedekt, terwijl de voorgevel decoratief bewerkt is door het aanbrengen van vele houten roeden, waaraan bladeren geregen of bevestigd zijn. □

Opmerkelijk is het, dat deze dubbele uitbuiging van het dak ook op Roti en Soemba voorkomt! (Wordt vervolgd).

Détail. R. E. M. L. Serie 370—3817. H. 6,5 c.M.

¹⁾ Seligmann, l. c. blz. 335. □

CENTRUM VAN HET LAND
GOEDKOOPE
BOUWGROND

BOSCHRIJKE
OMGEVING
UITSTEKEND
ONDERWIJS
MALARIAVRIJ

VESTIGT U TE AMERSFOORT

RIJK GEILLUSTREERDE BROCHURE
GRATIS EN FRANCO DOOR DE
RECLAME-COMMISSIE STADHUIS WESTSINGEL 45

Wij drukken dit tijdschrift

Van onze persen komt meer
dergelijk werk. Dit moge onze
geschiktheid bewijzen tot het
maken van goed drukwerk...

N.V. Ten Hagen's Drukkerij en
Uitgevers-Mij.

Nobelstraat 20 - DEN HAAG - Telefoon 11987